

MISIR MİLLİYETÇİ HAREKETİ VE
TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1924-1925)
EGYPTIAN NATIONALIST MOVEMENT AND
TURKISH FOREIGN POLICY (1924-1925)

RECEP ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Çümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assist. Prof. Dr. Çümüşhane University, Faculty of Letters, Department of History
celikrcp@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-4050-3812>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 10.07.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 09.01.2019
Sayfa-Pages : 451-473

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3978>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

MISIR MİLLİYETÇİ HAREKETİ VE
TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1924-1925)*
EGYPTIAN NATIONALIST MOVEMENT AND
TURKISH FOREIGN POLICY (1924-1925)

RECEP ÇELİK

Öz

Ortadoğu'da Mısır'ın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Yüzyıllarca Osmanlı'ya bağlı bir eyalet olarak yönetilen Mısır üzerinde bu önemine binaen İngilizler hâkimiyet kurmuş ve bu hâkimiyetini I. Dünya Savaşı sonrasında da bırakmamıştır. Mısır, İngilizlere karşı istiklalini elde etmek için büyük bir mücadele içerisinde girmişti. Bu mücadelenin önde gelen siması ise Zağlul Paşa'ydı. Ancak Mısır, istiklal mücadelesinde kendi içinde bölünmüş durumdaydı. Bu durum Mısır'ın gerçek bir istiklal elde etmesini engellemiştir. Anadolu'da emperyalistlere karşı verilen savaş birçok doğu halklarında olduğu gibi Mısırlılar için de örnek teşkil etmiş, ilham kaynağı olmuştur. Anadolu'daki millî mücadelenin başarıya ulaşmasından son derece memnun olan Mısırlılar, kendi istiklal mücadeleleri için başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere millî mücadelenin ileri gelen önderlerinden silah ve cephane talebinde bulunmuşlardı. Yine Mısır milliyetçileri çok farklı kanallar ve yöntemlerle Türkiye'yi Mısır davasının yanında bulunmaya zorlamışlardır. Fakat dönemin konjonktürü gereği Türk dış politikası, Mısırlı milliyetçilere açıktan ve doğrudan desteği uygun görmemiş, dolaylı ve pasif yardım anlayışı benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İngilizler, Zağlul Paşa, Mısır Milliyetçileri, Türk Dış Politikası.

Abstract

Egypt has a special place and importance in the Middle East. Governed by the Ottomans as a province for a long time, Egypt was ceded to the British in 1878 and the British rule continued after the World War I. So, Egyptians started a big struggle with the British for freedom. Zağlul Pasha was a person who foremost in this struggle. But in this struggle period, Egypt had been divided into many adverse parties. This situation prevented Egypt from a real freedom. Turkish national struggle was a reference for nations fighting against imperialists in the east and also Egypt. Egyptian people were extremely happy about Turkish freedom. That's why nationalist Egyptians consulted and requested munition especially from Mustafa Kemal Pasha and leading persons for their freedom struggle. Also they obliged Turkey to support the Egyptian claim through very different ways and methods. By virtue of conjectural situation Turkish foreign policy did not approve to support directly and openly. On the contrary, indirect and passive aid policy was adopted by Turkish foreign policy.

Key Words: Egypt, The British, Zağlul Pasha, Egyptian Nationalists, Turkish Foreign Policy.

* Bu makale Afrika'da Türkler Sempozyumu'nda (15-16 Kasım 2014, Djibouti Palace Kempinski) sunulan bildirinin düzenlenmiş halidir.

Giriş

Mısır-İngiliz ilişkilerinin tarihi 1879'a dayandırılabilir. Nitekim bu tarihte Mısır üzerinde Avrupalı alacaklıları koruma maksadıyla İngiliz-Fransız çifte kontrolü kurulmuştu. Bu tarihten üç yıl sonra da İngiliz birlikleri, Süveyş Kanalı'nın ve yabancıların mülklerini ve hayatlarını tehdit eden Avrupa karşıtı hareketleri bastırmak için Mısır'a girmişti¹. Mısır, I. Dünya Savaşı'ndan önce ismen Osmanlı'nın hâkimiyetindeydi. Bunun yanında İngiliz işgal güçleri devletler tarafından tanınmamıştı. Geniş bir muhtariyete sahip olan Mısır, İstanbul'a senelik bir vergi vermekteydi². Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle İngiltere, Mısır üzerinde 18 Aralık 1914'te himaye kurmuş³, Prens Hüseyin sultan unvanıyla Mısır hükümdarı olmuştu. Aslında Mısır'da otuz seneden beri İngilizlerin üstü örtülü himayesi açık bir himayeye dönmüştü⁴. İngilizler I. Dünya Savaşı başlarında Mısır'a bağımsızlık vermeyi vaat etmiş ve karşılıklı iki hükümet arasında ittifak anlaşması yapılması kararlaştırılmıştı⁵. Buna göre Mısır'ın hukuku ve hürriyeti, refah ve asayişinin devamı için İngiltere harp ediyor, harbin bütün yükünü üstleniyordu. Mısır halkından talep edilen ise, askerî harekâtlara engel olmamak ve düşmana yardım etmemektir. Fakat bunun yanında Mısır halkı savaş boyunca idareden uzak tutuldu, meclisler kapatıldı, sansür şiddetle uygulandı, İngiliz aleyhtarı aydınlar kontrol altına alındı, milliyetçi ve pan-islamist partilerin faaliyetleri engellendi⁶. Savaş sonrası gelişmeleri ise Mısır, 20. yüzyıl boyunca İngiliz emperyalizminden tamamen kurtularak istiklalini elde etme mücadelesinin başlangıcı olarak değerlendirecektir⁷. Nitekim Wilson'un 14 ilkesi Mısırlıların bağımsızlık ümitlerini güçlendirmişti⁸. Bu ilkelerden biri de Osmanlı Devleti'nin topraklarıyla alakalıydı. Buna göre Türkler dışındaki milletler oturduğu bölgelerin geleceğini kendileri belirleyecekti. Ancak bu durum Ortadoğu'da hâkimiyetlerini kaybetmek istemeyen İngiltere ve Fransa'yı telaşa düşürdü. Bunun üzerine bu iki devlet 7 Kasım 1918'de ortak bir deklarasyon yayımlayarak Ortadoğu'da halkların "kendi iradelerine dayanan hükümetler ve yönetimler kuracaklarını" ilan etti. Araplar bunu bağımsızlıklarının verilmesi olarak algılamışlardı⁹. İngilizler Mısır'a sürekli bağımsızlık sözü verdiği için Mısırlı siyasilere İngilizlerin savaş sonrası Mısır'ı bağımsızlığa götürecek süreci başlatacaklarına inanmıştı. Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Reginald White başkanlığında Zağlul Paşa ve bir grup Mısırlı siyasi ile yapılan görüşmede Zağlul, sıkıyönetim ve himaye rejiminin kaldırılmasını, İngiltere'nin bağımsızlık konusundaki sözünü tutmasını ve barış görüşmelerinde Mısır'ın da İtilaf Devletleri tarafından dinlenmesini talep etti. Ayrıca Mısır'ın geleceğini görüşmek üzere Londra'ya gitmesine

¹ Harry J. Carman, "England and the Egyptian Problem", *Political Science Quarterly*, vol: 36, no: 1 (March 1921), pp. 51.

² *İstikbal* (28 Eylül 1337- 28 Eylül 1921), Sayı: 415.

³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, I-II, Genişletilmiş 12. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul Tarihşiz, s. 204.

⁴ "Mısır Meselesi", *Ayn Tarihi*, XXIX/X, s. 1466.

⁵ *İstikbal* (4 Kanun-u Sani 1338- 4 Ocak 1922), Sayı: 499.

⁶ "Mısır Meselesi", *Ayn Tarihi*, XXIX/X, s. 1466-1467.

⁷ Michael B. Bishku, "The British Press and The Future of Egypt (1919-1922)", *The International History Review*, vol: 8, no:4 (November 1986), pp. 604.

⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 204.

⁹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul 2000, s. 546.

izin verilmesini istedi¹⁰. Fakat davalarını İngiliz kabinesine duyurmak isteyen milliyetçiler, çabalarının boşa olduğunu anladılar ve şiddetle başkaldırdılar. Demiryolu, telgraf ve telefon hatlarını tahrip ettiler¹¹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk-Mısır ilişkilerinin görünen ve görünmeyen iki yüzü vardır. Lozan'da Türkiye Cumhuriyeti Mısır üzerindeki tüm haklarından vazgeçmişti. Bundan sonra Mısır'ın Türkiye'ye elçi atmasıyla iki ülke arasında diplomatik ilişkiler yeniden başlamıştı. Fakat ikili ilişkiler oldukça serindi. Diğer taraftan aşağıda da ayrıntısıyla görüleceği üzere Mısır milliyetçileri İngilizlere karşı istiklal mücadelesi vermekteydi. Bu mücadelenin ayrıntıları, Türk dış politikasının Mısır milliyetçilerine karşı tutumu, özellikle İngilizlerin Türkiye ve Mısır üzerine 23 Eylül 1924 ile 20 Mayıs 1925 tarihleri arasındaki istihbarat raporlarından anlaşılmaktadır.

1. Mısır'ın İstiklal Mücadelesi

Savaş sonrası Ortadoğu'da İngiltere'ye karşı ilk meydan okuma Mısır'dan geldi.¹² Yukarıda da belirtildiği gibi mütareke esnasında Mısırlılar barış konferansına bir temsilci heyeti göndermek için izin istediler. Fakat bu istek Mısırlı liderlerin tutuklanıp sürülmesiyle karşılık buldu. Bunun üzerine Mısır halkı protesto ile isyan etti. İngilizler bütün vaatleri gibi Mısırlılara verdikleri vaatleri de unutmak istediler ve Mısır'da hayati çıkarları olduğundan bahsetmeye başladılar¹³. Zağlul Paşa'nın tutuklanıp sürgüne gönderilmesinden sonra Kahire, İskenderiye ve diğer kentlerde büyük çaplı gösteriler düzenlendi. Karışıklıklar Hindistan isyanından beribenzersiz bir boyuta ulaşma eğilimindeydi. İsyân Bolşevik eğilimli, tüm sınıf ve inançların sempatisini toplayan milli bir hareketti. İngilizleri en çok rahatsız eden şey ise hareketsiz kalacaklarına güvendikleri köylülerin de işe karışmış olmasıydı.¹⁴ Said Zağlul liderliğinde 1919 başlarında kurulan Vafd Partisi İngiltere'ye karşı milliyetçi hareketlerin öncülüğünü üstlenmişti¹⁵.

Gelişmeler üzerine Londra, Lord Milner'i tahkikat için Mısır'a gönderdi. Milner üç ay Mısır'da kaldı fakat bütün Mısırlılar kendisiyle görüşmekten kaçındı. Bunun üzerine Lord, Zağlul Paşa ile müzakere etmek gerektiğini rapor etti¹⁶. Böylece Londra'da başlayan müzakerelere Lord Milner de bizzat katılmıştı. Müzakereler Mısır'ın ihtiyaçlarına göre idari bir nizamname düzenlenmesine yönelikti. Ancak İngilizlerin bu tarzda müzakereleri Mısır milliyetçilerini tatmin etmemekteydi. Nitekim Mısır başbakanı Nesim Paşa'ya karşı düzenlenen suikast da bunun göstergesiydi. Diğer taraftan İngilizler, Mısır heyetinin

¹⁰ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)*, Çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2018, s. 363.

¹¹ "Mısır Meselesi", *Ayın Tarihi*, XXIX/X, s. 1465.

¹² Fromkin, a.g.e., s. 363.

¹³ *İstikbal* (28 Eylül 1337- 28 Eylül 1921), Sayı: 415; *İstikbal* (4 Kanun-u Sani 1338- 4 Ocak 1922), Sayı: 499. Napolyon Bonapart'ın St. Helana valisine üzerine basarak söylediği gibi "Mısır dünyanın en önemli ülkesidir". Charles R. Watson, "Constructive and Disintegrating Forces in the Social and National Life of Egypt", *The Journal of Race Development*, vol: 1, no: 4 (April 1911), pp. 415.

¹⁴ Fromkin, a.g.e., s. 364-365.

¹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 204.

¹⁶ *İstikbal* (28 Eylül 1337- 28 Eylül 1921), Sayı: 415.

arasına nifak tohumları ekmişti. Böylece Zağlul Paşa'ya muhalif ve İngiliz politikaları takip edecek bir hizip ortaya çıkmış ve heyet ikiye ayrılmıştı¹⁷.

Mısır, tarihin başlangıcından beri daima yabancı tahakkümü altında yaşamıştır. Öyle ki “Mısırlı idare etmek için değil idare olunmak için yaratılmıştır” sözü söylenmiştir¹⁸. Mısır meselesi böylece sürekli ve kalıcı bir mesele hâline gelmişti¹⁹. Aslında sadece İngiltere ve Mısır'ı alakadar eden bir mesele değildi. Bu mesele ile alakadar 4 taraf vardı. Bunlar İngiltere, Mısır kabinesi, Zağlul Paşa ve taraftarları ile eski anlaşmalardan yararlanan devletlerdi. Lord Milner'in raporunda Mısır'da kapitülasyonlardan yararlanan devletler kendi çıkarlarının korunmasını İngiltere'ye verdikleri takdirde İngiltere de kendine ait çıkarların büyük bir kısmını Mısır'a terk etmekteydi. Kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin başlıca menfaati, tebaalarının himayesini sağlamaktı. İngiltere devletlere bu teminatı vermeye hazırdı. Bu suretle Mısırlılar memleketlerinin murakabesinde daha büyük bir paya sahip olacaklar ve buna karşı İngiltere daha geniş bir nüfuza sahip olacaktı. Zağlul Paşa, çeşitli defalar yabancı imtiyazlarının kaldırılmasına taraftar olmadığını belirtmişti. Zağlul Paşa'nın amacı kapitülasyonlara dair hukukun İngiltere'ye geçmemesiydi. Çünkü bu suretle İngiltere'nin durumu daha da güçlenecekti²⁰. Diğer taraftan Mısır kabinesi milliyetçilerin başı Zağlul Paşa ile birlikte çalışmıyordu. Mısır Prensi de İngiltere ile Mısır arasında yapılacak müzakereler için gönderilecek temsilcileri bizzat seçmesini başbakanından istemişti²¹. Bu arada Mısır ihtilali giderek büyümekteydi. İngiliz gazeteleri ihtilalin sebebini Mısır ileri gelenlerinin aralarındaki rekabete atfetmekteydi²². Said Zağlul Paşa, Mısır sultanına mektup göndererek isyan ve ihtilallerden dolayı hiçbir mesuliyet kabul edemeyeceğini bildirmişti²³.

¹⁷ Nesim Paşa bu suikasttan kurtulmuştu. *İstikbal* (30 Haziran 1336- 30 Haziran 1920), Sayı: 151; *İstikbal* (28 Mart 1337- 28 Mart 1921), Sayı: 261.

¹⁸ “Mısır'ın Hürriyeti İçin Müteveffa Zağlul Paşa'nın Mücadelesi”, *Ayın Tarihi*, XLV/XV, s. 2744.

¹⁹ Frederic C. Penfield, “England's Absorption of Egypt”, *The North American Review*, vol: 165, no: 493 (December 1897), pp. 682.

²⁰ *İstikbal* (27 Nisan 1337- 27 Nisan 1921), Sayı: 288. Osmanlı Devleti zayıfladıkça Avrupalı güçler kapitülasyonları kesin haklar olarak görmeye başlayarak kapitülasyonların içeriğini kendi müteahhiterini kapsayacak şekilde genişletmeye çalıştılar. Kapitülasyon sistemi 20 yüzyıla, öyle ki Mısır'da 1937'e kadar devam etti. V. B. Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 2011, s. 21.

²¹ *İstikbal* (24 Mayıs 1337- 24 Mayıs 1921), Sayı: 311; Said Zağlul Paşa ile Mısır Hükûmeti arasındaki müzakerelerin kesilmesi üzerine Kahire ve İskenderiye'de karışıklıklar çıkmış ve grev ilan edilmişti. Tanta'da halk polise saldırmış, mutasarrıf makamında hapsedilmişti. *İstikbal* (15 Mayıs 1337- 15 Mayıs 1921) Sayı: 303.

²² Mısır isyanlarına burada bulunan Rumlar da karışmıştı. İsyanda silah kullanan Rumlara karşı Araplar galeyana gelmiş ve büyük arbedeler yaşanmıştı. Bunun sonucu 37 ölü ve 151 yaralıydı. Bu olayda İngilizlerin Mısırlıları kendi aralarında serbest bırakarak Rumlara bir ders vermek istedikleri söylenmekteydi. *İstikbal* (7 Haziran 1337- 7 Haziran 1921), Sayı: 323. İskenderiye ve Kahire'deki Yunan siyasi memurlarının verdikleri bilgiye göre karışıklıklarda ölen Yunanlıların sayısı Kahire'de 10 ve İskenderiye'de 5'ti. Yaralıların sayısı da 50'den fazlaydı. Yunan milletvekillerinden Miçopolos, İskenderiye'deki bu karışıklıklara yerlileri Yunanlılara karşı tahrik eden Venizelosçuların sebep olduğunu söylemişti. Polis birçok tutuklama yapmış ve tedbir almıştı. İskenderiye'deki Yunanlılar bu hadiselerin Mısır'da bulunan Kemalist propagandacıların teşviklerinin eseri olduğunu iddia etmekteydiler. *İstikbal* (14 Haziran 1337- 14 Haziran 1921), Sayı: 327.

²³ *İstikbal* (11 Haziran 1337- 11 Haziran 1921), Sayı: 329.

İskenderiye'den Times gazetesine bildirildiğine göre Londra'ya müzakereler için giden Mısır heyetinin başlıca görevi Mısır'ın içte ve dışta müstakil bir devlet olarak tanıtılması ve Mısır'ın yalnız İngiltere ile değil diğer devletlerle olan ilişkilerinde himayenin kaldırılmasıydı²⁴. İngiltere Zağlul Paşa'yı kendi tarafına çekip müzakerelerden istediği sonucu alamayınca Adli Paşa ve onun İtidal Fırkası'na yöneldi²⁵. Mısır'a giden heyet millî birlikten yoksundu. Zira heyette milliyetçiler bulunmamaktaydı. Heyete başvekil Adli Yeğen Paşa başkanlık ediyordu. Millî birliğin olmayışının nedenlerini Tevhid-i Efkâr'ın Mısır muhabiri şu şekilde açıklamaktaydı; Zağlul Paşa²⁶ müzakerelere katılmak için müzakerelerin bağımsızlık üzerine bina edilmesini şart koşmuştu. Millet de bu esas üzerinde kendisinin arkasındaydı. Fakat daha sonra Zağlul Paşa bu esastan vazgeçmiş ve her ne olursa olsun müzakerelere katılmayı onaylamıştı. Zağlul'un bu hareketi başkanlığı altındaki gayri resmi murahhas heyetinin bölünmesine sebep oldu. 15 kişiden oluşan bu heyetten Zağlul'un yanında 5 kişi kalmıştı. Bu durum kuvvetle savunduğu esaslardan ayrılmakla kendi aleyhine kötü bir tesir bıraktı. Bu da diğer taraftan bağımsızlık temelli müzakere edilmesi taraftarı olmayan -ki bu grup bağımsızlığın, müzakereler neticesi elde edileceğini düşünmekteydi- ve milliyetçi gruba göre zayıf olan bu grubu birden güçlendirmişti. Mısır kabinesi de böyle düşünmekteydi. Böylece bu bölünmüşlükte kabinenin siyaseti ön plana çıktı ve taraftar buldu²⁷. Müzakereler, iç idarenin Mısırlılara verilmesi, İngiltere'nin Mısır'daki özel durumunun incelenmesi, adli ve mali kontrole karşılık diğer devletlerin rızasını alma kaydıyla kapitülasyonların kaldırılması esaslarına dayanacaktı²⁸.

Adli Yeğen Paşa heyeti İngiltere kralı tarafından kabul edilmişti. Samimi bir ortamda gerçekleşen kabulde kral görüşmelerin istenilen şekilde sonuçlanacağını ümit ettiğini, Adli Yeğen Paşa da bütün mesailerinin bu nokta üzerinde toplandığını belirtmişti²⁹. Diğer taraftan Adli Paşa Londra'da Mısırlılar tarafından hakaretle karşılanmıştı. Mısır meselesi hakkında bir Fransız gazetesi de Mısır heyetinin etkili bir anlaşma yapabilmek için Mısır halkının onayından mahrum olduğunu söylemekteydi. Buna göre Mısırlılar Adli Paşa hakkında, onun İngiliz siyasetinin bir aleti olarak görüldüğünü ve heyetin Hıdiv'den başka kimseden yetki ve vekâlet almadığını ileri sürmekteydi. Mısır'da Adli Paşa'nın Lord Curzon ile müzakere etmesi; "V. George'un yine V. George ile müzakere etmesinden başka bir şey değildi". Mısır milliyetçileri bu müzakerelerin boşuna yapıldığını, teklif olunan anlaşmanın Mısır'da uygulanamayacağını düşünüyordu. Böylece milliyetçilerin önde gelenleri heyete güvenmemekte, müzakerelerin tehlikeli olacağını düşünmekteydiler. Adli Paşa'nın Mısırlıların isteklerini karşılayabilecek bir anlaşma yapabileme ihtimali az görülmekteydi. Bu durum, İngilizler tarafından Mısır'da uygulanan sıkıyönetimin hıdive verdiği yetkiyle hıdivin sürgün, tutuklama, gazeteleri

²⁴ *İstikbal* (17 Temmuz 1337- 17 Temmuz 1921), Sayı: 355.

²⁵ "Mısır Meselesi", *Aynı Tarihi*, IV/I, s. 50-51.

²⁶ Zağlul Paşa'nın Mısır'daki unvanı reisü'l-celil'dir. "İngiltere Mısır İtilafını Geri mi Ahyor?", *Aynı Tarihi*, III /I, s. 351.

²⁷ *İstikbal* (22 Temmuz 1337- 22 Temmuz 1921), Sayı, 364.

²⁸ *İstikbal* (28 Temmuz 1337- 28 Temmuz 1921), Sayı: 365.

²⁹ *İstikbal* (28 Ağustos 1337- 28 Ağustos 1921), Sayı: 388.

kapatma ve memurları azletme gibi faaliyetlerle kamuoyunu boğmasından anlaşılabilmekteydi³⁰.

Adli Yeğen Paşa heyeti ile İngiliz Hükûmeti arasında yapılan görüşmeler sonucu varılacak anlaşma şartları da ortaya çıkmaya başlamıştı. Buna göre; İngiliz askerleri yalnız Port Said ve Süveyş Kanalı'nın doğu kısmında bulunacaktı. Düyun-ı Umumiye için bir İngiliz müfettişi tayin olunacaktı. Mısır'ın yabancı ülkelerde temsilci bulundurma hakkı olacak fakat ticaret anlaşmaları hariç anlaşmalar için İngiltere'nin onayı alınacaktı. Uluslararası bir polis gücüyle İskenderiye'de İngiliz deniz üssü bulunacaktı. İngiliz Mısır Sudan'ı mevcut hâliyle kalacak ve Mısır suları vasıtasıyla buranın erzak ve mühimmatının temini üstlenilecekti³¹. Diğer taraftan İngiliz Hariciye Nezareti, Mısır müzakerelerine dair yayınladığı notalarda Mısır'ın şu şartları kabul etmediğini bildirmişti; geçici olarak kabul edilen işgal güçlerinden doğan durum daha da vahim bir hâl aldığından, Mısır'ın sürekli askerî işgal altında bulundurulması. Mısır'ın bütün dış siyasetini kontrol edecek bir yüksek komiserin Mısır'da bulunması. Devletin iç işlerine sürekli müdahaleye vesile olan kapitülasyonların davamı. Buna karşı İngilizler tarafından Mısır'a verilen notada, İngiliz tekliflerinin gayet iyi olduğu ve Mısır'ın menfaatleri adına işgalin sürdürülmesi lazım geldiği beyan edilerek, İngiltere'nin teklif ettiği şartlardan vazgeçmemekle birlikte yeniden görüşmelere başlanmasını kabul edeceği bildirilmişti³².

İngiltere-Mısır müzakereleri dolayısıyla fevkalade komiser Allenby, Mısır Sultanı'na gönderdiği mektupta; İngiltere ile doğudaki müstemlekeler arasında başlıca ulaşım yolları üzerinde bulunan Mısır'ın bu yol için vazgeçilmez, Mısır'ın kaderinin Süveyş Kanalı'nın emniyet ve selameti ile bir ve Mısır'ın, 150 milyonu geçen İngiliz tebaasının refah ve güvenliği ile alakadar olduğunu söylemişti. Diğer devletler göz önüne alındığında dış tehlikelere karşı ülkeyi savunma sorumluluğu İngiltere'ye ait olmalıydı. Zira İngiltere'nin selameti, Mısır'ın istiklali, asayiş, refah ve saadeti üzerine kurulmuştu³³. İngiltere başvekili Lloyd George'un ise Mısır hakkındaki değerlendirmesi şu şekildeydi;

Mısır bir tarik-i âm gibi bir memlekettir. Şark ile garp arasında bir geçit mahallidir. İngiliz imparatorluğunun 400 milyon nüfusunun 300 milyonu Süveyş'in şarkında bulunuyor. Harb-i umumi esnasında Süveyş'ten 1 milyon asker geçmiştir. Mısır müstakil bir devlet olsaydı İngiltere imparatorluğu ikiye ayrılmış olacaktı. Bundan maada Türkler ve Almanlar tarafından istilaya maruz kalacaktı. Bu gerek İngiliz imparatorluğu ve gerek nefsi-i Mısır için bir facia olacaktı³⁴.

Buna göre Mısır meselesi, Mısırlıların istiklalinden öte, İngiliz imparatorluğunun müdafaasıyla alakalı bir durumdu. Öyle ki İngiltere, Mısır'ın kendi kendini idare siyasetini benimseyerek “millî intihar” olarak görülecek bir siyaset benimseyemezdi³⁵.

³⁰ *İstikbal* (4 Eylül 1337- 4 Eylül 1921), Sayı: 394.

³¹ *İstikbal* (21 Teşrin-i Sani 1337- 21 Kasım 1921), Sayı: 461.

³² *İstikbal* (16 Kanun-u Evvel 1337- 16 Aralık 1921), Sayı: 483.

³³ *İstikbal* (18 Kanun-u Evvel 1337- 18 Aralık 1921), Sayı:484.

³⁴ *İstikbal* (24 Şubat 1338- 24 Şubat 1922), Sayı: 543.

³⁵ “İngiltere Mısır İtilafını Geri mi Alıyor?”, *Ayın Tarihi*, III/I, s. 351.

Görüşmeler yukarıda da adı geçen Lord Milner'e atfen "Milner Projesi" olarak geçmişti. Proje Mısır'ın istiklalini tanıyordu ancak İngiltere'ye Mısır'ın dış politika, maliye ve adliyesinin kontrolünü vermektedir. Süveyş Kanalı'nda İngiliz askerleri bulunacaktı. Mısırlılar bu projeyi kabul etmemekle birlikte İngiltere'ye de Mısır'da büyük menfaatler vermeyi kabul etmekteydi. Bundan sonra İngiltere Mısırlıların çoğunluğunun desteğini arkasına almış olan Zağlul Paşa'yı sahneden silmeye çalıştı. Fakat gerek Hıristiyan Kıptiler gerekse Müslümanlar millî isteklerinde birlik hâlindeydi. Mısırlıların isteklerini kabul etmeyen İngilizler bütün vatanperver gazeteleri kapattı, halkı gruplar hâlinde sürgün etti. Bunun üzerine gösteriler çoğaldı. Gösteriler kanlı bir şekilde bastırıldı. Böylece Kahire, İskenderiye ve diğer şehirlerde ayaklanmalar başladı, karışıklıklar çıktı³⁶. Nihayetinde Zağlul Paşa tutuklanarak Kahire'ye İngiliz askeri çıkarılmıştı. Gençlerden oluşan gruplar İngiliz askerlerine saldırmış, şehrin birçok yerinde yangınlar çıkarılmış ve genel bir heyecan baş göstermişti. Okullarda eğitim ve öğretim tatil edilmiş, memurlar ve işçiler greve gitmişti. Karışıklıkların artmasıyla Port Said, Kahire ve Süveyş'te sıkıyönetim ilan edilmişti. Zağlul Paşa beş arkadaşıyla Süveyş'te tutuklu bulunduruluyordu. Ele geçirilen diğer milliyetçi liderler de tutuklanmaktaydı. Milliyetçiler ise halkı inkılap ve istiklale karşı hizmete çağırıyordu³⁷. Sonrasında Malta'ya sürgünler başladı. Zağlul Paşa'dan başka İsmail Sıtkı, Hamed Bazel ve Mehmet Mahmut Paşa Malta'ya sürgün edildi³⁸.

Mısır'da hükûmet buhranı ile birlikte iki yıldan beri devam eden karışıklıklar halkta bıkkınlık uyandırmıştı. Halk bir an önce düzgün bir hükûmetin kurulmasını istiyordu. Mısırlıların her şeyden önce siyasi, sosyal ve ekonomik çıkmazdan şiddetle kurtulmaya ihtiyacı vardı³⁹. Adli Yeğen Paşa'nın istifasından sonra da yeni hükûmet kurulamamıştı. Bunun üzerine General Allenby bir proje hazırladı. Buna göre Mısır'ın bağımsızlığı kabul ile ilan edilecekti. Mısır'da meşruti idare tesis edilerek bakanlar kurulu sadece meclise karşı sorumlu olacaktı. Mısır yabancı devletlerle doğrudan ilişki kurabilecek, elçi teatisi

³⁶ *İstikbal* (28 Eylül 1337- 28 Eylül 1921), Sayı: 415. Evening Standart gazetesi, Mısır'ın muhtar bir hükûmet tarafından idare edilmesini ve sultanın İngiliz siyasetine karşı hareket etmemesini istemekteydi. Mısır halkını her hangi bir tecavüze karşı korumak ve Süveyş Kanalı'nın serbestliğini sağlamak için Mısır'da bir miktar İngiliz birliği bulundurulmalıydı. Bunun yanında Mısır'daki yabancıların hukuku ve mülkleri dolayısıyla gazeteğe göre İngiltere Mısır idaresine kayıtsız kalamazdı. İngiltere'nin Mısır'ı hiçbir zaman İngiliz eyaleti hâline getirmeyi düşünmediklerini, Mısır'ı Türklerin kıskırtmalarına ve dış müdahalelere karşı korumak istediklerini söylemekteydi. *İstikbal* (31 Kanun-u Sani 1338- 31 Ocak 1922), Sayı: 522.

³⁷ *İstikbal* (4 Kanun-u Sani 1338- 4 Ocak 1922), Sayı: 499; *İstikbal* (8 Kanun-u Sani 1338- 8 Ocak 1922), Sayı: 502.

³⁸ Cemal Kutay, *Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 285. Zağlul Paşa hasta ve ihtiyar oluşuna bakmadan tutuklanmış ve Mısır murahas heyeti üyelerinden arkadaşları da sürülmüşler. Bunun üzerine Mısır'da genel bir greve gidildi. Mısır gazeteleri aralarındaki çekişmeleri bırakıp bir bütün hâlinde tek vücut olarak bu tutuklamaları protesto etmişler, halkın infialine tercüman olmuşlardı. İskenderiye tüccarı İngiliz mallarını boykot ile siparişleri iptal etmişti. *İstikbal* (2 Şubat 1338- 2 Şubat 1922), Sayı: 524

³⁹ *İstikbal* (20 Şubat 1338- 20 Şubat 1922), Sayı: 539. Morning Post gazetesinin Mısır muhabirinin mektubunda Mısırlıların, kendi hâllerine bırakıldıkları takdirde dürüst, namuslu ve münevver bir idare kurmaya kabiliyetlerinin olmadığı, halkın gönülden bir istiklal istediklerinin de şüpheli olduğu iddia edilmektedir. Buna göre İngiltere büyük uğraşlar neticesi Mısır'ı iflastan kurtararak tarihlerinde ilk defa refaha kavuşturmuştu. "İngiltere Mısır İtilafını Geri mi Alıyor?", *Aynı Tarihi*, III/1, s. 351. Ancak diğer taraftan İngilizlerin Mısır'daki eğitim politikaları Mısırlıların kendi kendilerini yönetebilme becerilerini kazandırmaya yönelik değildi. Penfield, agm., s. 688.

yapabilecekti. Zağlul Paşa ve arkadaşları serbest kalacaktı. İngiliz ordusu Mısır'ı tahliye edecek fakat Süveyş İngilizlerin nezareti ve kontrolünde olacaktı. Mısır ordusu İngiliz subaylar tarafından düzenlenecek, İngiliz memurları Mısır adliye ve maliyesine nezaret edecekti. Mısır, İngiltere ile ebedi ittifak kuracaktı⁴⁰. Böylece Mısır 2 Mart 1922 tarihi itibarıyla bağımsızlığını ilan etti. Mısır Sultanı, Mısır Kralı I. Fuad unvanını aldı. Mareşal Allenby yayınladığı bir beyanname ile Mısır'da İngiliz himayesinin kaldırıldığını ve "Mısır'ın hür ve müstakil bir hükûmet olarak tanındığını" duyurdu⁴¹. Mısır'ın müstakil bir devlet olduğunun ilanından sonra Zağlul Paşa taraftarlarının çıkarması muhtemel olaylara karşı tedbirler alınmıştı. Nitekim 1919'daki karışık zamanlarda dahi Kahire'de bu kadar polis ve asker dolaşmıyordu. İstiklal şenlikleri için yapılan merasimlere halkın çoğunluğu rağbet etmemiş, Mısır sarayına tebrik için gelen eşraf ve ayana halk, hakaret ederek domates fırlatmış, onların sarık ve feslerini çekiştirmişti⁴².

Mısır'da İngiliz himayesinin kaldırılmasına rağmen, ortada hâlâ bir Mısır meselesi vardı⁴³. Aslında Mısır'da bağımsızlık ilan edilmesine rağmen gerçekte değişen bir şey yoktu. Zira Mısır üzerinde İngiliz kontrolü devam etmekteydi. Düyun-ı Umumiye idaresi değişmemişti. Maliye müşaviri danışmanlık görevini sürdürmekteydi. Adliye müşaviri de karma mahkeme işleriyle ve yabancılara ait adliye işleriyle meşgul olmaktadır⁴⁴.

Mısır prenslerinden Abbas Halim, Yusuf Kemaleddin, Hüseyin Ali, Fazıl, İsmail Davut, Mehmet Ali, Ömer İbrahim, Fazıl Osman ve Ömer Dursun imzalarıyla Mısır Kralı I. Fuad'a mektup gönderilmişti. Mektupta Sudan da dâhil olmak üzere Mısır'ın iç ve dış bağımsızlığı hususunda millî arzu belirtilerek, hür bir seçim yapılması için sıkıyönetimin kaldırılması, basın hürriyetinin sağlanması, sürgündekilerin geri getirilmesi ile genel af talep edilmiş, İngiliz ordularının Mısır'da bulunmalarının Mısır'ın bağımsızlığı ile bağdaşmadığı eklenmişti⁴⁵.

İngiliz boyunduruğundan kurtulmak isteyen Mısırlıların da bir misak-ı millîsi vardı. Bu misak-ı millînin maddeleri şu şekildeydi;

⁴⁰ *İstikbal* (5 Mart 1338- 5 Mart 1922), Sayı: 550.

⁴¹ Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, II, Yapı Kredi Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s. 784; *İstikbal* (23 Mart 1338- 23 Mart 1922), Sayı: 566.

⁴² *İstikbal* (20 Nisan 1338- 20 Nisan 1922), Sayı: 590.

⁴³ "Mısır Meselesi", *Aynı Tarihi*, IV/I, s. 49.

⁴⁴ *İstikbal* (4 Nisan 1338- 4 Nisan 1922), Sayı: 576. Pöti Parizyen muhabirlerinden biri, Mısır'dan firara mecbur kalarak dışarıda çalışmaya başlayan Mısır milliyetçilerinden ve Zağlul Paşa'dan sonra gelen en önemli şahsiyetlerden olan Vasfî Bey ile bir mülakat yapmıştı. Vasfî Bey İngilizler tarafından istiklal adı altında Mısır'a nasil bir esaret tuzağı hazırladığını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştı. Ona göre Mısır'a verilen istiklal, ruh ve manası itibarıyla bir himaye beyannamesinden başka bir şey değildi. Çünkü bu vesika bir taraftan hamî memleket olan İngiltere'nin Mısır'a verdiği izinleri, diğer taraftan Mısır'ın hâkimiyetine koyulan sınırlamaları içeriyordu. Vasfî Bey taleplerini şu şekilde sıralamaktaydı; kurucu meclisin toplanmaya daveti, sıkıyönetimin kaldırılması, güven duyulan bir kabinenin kurulması, sürgünlerin dönüşlerinin sağlanması ve bütün siyasi tutukluların serbest bırakılması. Bunun yanında mevcut hükûmetin Mısır'a kabul ettirmek istediği meşruti idareye karşılık Fransız düsturlarının hâkim olacağı bir kanun-i esasının kabul edilmesi. Vasfî Bey, Said Zağlul Paşa'nın kral makamına düşman olduğu yönündeki iddianın da tamamen yalan olduğunu bilakis Mısır'ın elde ettiklerinin ve özellikle Mısır taç ve saltanatının, Said Zağlul Paşa ile bütün Mısır milletinin fedakâr çalışmaları ve vatan sevgisiyle olduğunu savunuyordu. *İstikbal* (5 Haziran 1338- 5 Haziran 1922), Sayı: 626; *İstikbal* (7 Haziran 1338- 7 Haziran 1922), Sayı: 628.

⁴⁵ *İstikbal* (18 Haziran 1338- 18 Haziran 1922), Sayı: 637.

- 1- Bütün Nil vadisinin doğal sınırları içerisinde kayıtsız şartsız tam bir istiklali ve Sudan'a ilişkin 1899 anlaşmasının yok hükmünde sayılması
- 2- İngiliz askerlerinin bütün Nil vadisini boşaltmaları
- 3- Nil'in herhangi bir tarafında İngiltere'ye has herhangi bir mevkiin tanınmaması
- 4- Mısır meselesinin hallini amaçlayan herhangi bir Mısır-İngiliz müzakere teşebbüsünün kabul edilmemesi
- 5- İngiltere sıkıyönetimi altında yapılan bütün işlerin ilgası ile yok sayılması.
- 6- 1888'de İstanbul Konferansında kabul edilen prensipler çerçevesinde Süveyş Kanalı'nın tarafsızlığını kabul ve bu tarafsızlığı müstakil Mısır'ın muhafaza etmesi.
- 7- Hilafet makamının dinî nüfuzunun tanınmasına devam edilmesi

Lozan Konferansı'nın başlarında Hizbu'l-Vatani murahhasları Zağlul Paşa'nın murahhaslarıyla anlaşarak konferansa Mısır davası hakkında notalar vermişlerdi. Bu şekilde Mısır heyeti murahhasları, Hizbu'l-Vatani ile Said Zağlul Paşa taraftarlarınca gönderilmiş ve böylece iki taraf çalışmalarını birleştirmişti. Heyet konferansa bir nota vererek Türkiye'nin Süveyş Kanalı üzerindeki eski hukukunun Mısır'a terk edilmesini ve kanalda seyr-ü sefer serbestisinin teminini talep etmişti⁴⁶. Bunun yanında Lozan'a Said Zağlul Paşa taraftarlarınca gönderilen murahhas heyeti (İbrahim Ratıb ve Abdülhalim) dönüştürme Ankara'ya uğramış ve meclise bir takım talepler iletmışti⁴⁷. Diğer taraftan Lozan ile Türkiye'nin Mısır üzerindeki haklarından vazgeçtiğini belirtmek gerekir⁴⁸.

Zağlul Paşa'nın yaklaşık bir yıllık sürgün hayatı sona ermiş ve Mısır'a geri dönmüştü. Paşa'nın Mısır gençliği ve milliyetçiler üzerindeki nüfuzu İngiliz siyasetine alet olan Kral Fuad'ın mevkiini bir hayli zayıflatmıştı. Bu durum kralın canını sıkımsı, yardımcılarını da onun sıkıntısını artırmıştı. Zira yakında hal edilip yerini Said Zağlul Paşa'nın alma ihtimalinden bahsedilmeye başlanmıştı. Hatırlanacağı üzere Zağlul Paşa'nın Mısır'dan uzaklaştırılmasıyla Mısır'da şiddetli gösteriler yapılmış, karışıklıklar çıkmıştı. Bunun üzerine de İngilizler Zağlul Paşa'yı iadeye mecbur kaldılar. Paşanın dönüşünde binlerce halk onu karşılamış, kaldığı yer, "millet yurdu" ilan edilerek halk ziyaretgâhı hâline getirilmişti. Zağlul Paşa kraldan Mısırlıların istiklalini istiyor, millet meclisi için yeniden seçim kanunu hazırlanmasını ve meclisin millet tarafından seçilmiş üyelerden meydana getirilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Diğer taraftan kabineyi kurma görevi milliyetçilerin güvendiği Tefvik Besim Paşa'ya verilerek milliyetçilerle kral barıştı. Böylece Zağlul Paşa ve arkadaşlarının tekrar sürülme düşüncesinden dönüldü ve siyasi suçlular affedildi⁴⁹.

Mısır'daki meşrutiyet, halka nüfuz ve güç vermemekte aksine halkın arzu ve iradesini kısıtlamaktaydı. Seçim kanunu seçimlerin değerini azaltmakta, seçimi seçim

⁴⁶ *İstikbal* (26 Kanun-u Sani 1339- 26 Ocak 1923), Sayı: 825.

⁴⁷ *İstikbal* (31 Kanun-u Evvel 1338- 31 Aralık 1922), Sayı: 802; *İstikbal* (27 Kanun-u Evvel 1338- 27 Aralık 1922), Sayı: 799.

⁴⁸ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 209.

⁴⁹ *İstikbal* (25 Kanun-u Sani 1339- 25 Ocak 1923), Sayı: 824.

olmaktan çıkararak “tayinden bile daha aşağı dereceye” indirmektedir. Kanunlar her türlü hürriyeti sınırlandırmakta, basını baskı altına almaktaydı⁵⁰. Aydınlar, firkalar ve özellikle Zağlul Paşa Mısır’a verilen meşrutiyetten memnun değildi. Zağlul Paşa bu durumu millet için kurulmuş bir tuzak olarak değerlendirmektedir. Paşa, gerçek hâkimiyetin kralın elinde, ayan meclisi üyelerini tayin ve kanunları yayınlama hakkına sahip olduğunu söylemektedir. Zira meşrutiyet üzerinde değişiklikler kralın onayı olmadan yapılamıyordu. Bunun yanında kral herhangi bir sebep olmaksızın millet meclisini feshedebilme yetkisine sahipti⁵¹.

Mısır’da başlıca üç gruptan bahsetmek gerekir. Bunlar Zağlul Paşa taraftarları, Adli Paşa taraftarları ve milliyetçi demokratlardır. Milliyetçilerin amacı Zağlul Paşa taraftarlarından farklı değildi. Adli Paşa taraftarları mutedilleri temsil ediyordu. Zağlul Paşa taraftarları ise müfritleri. Müfritlerin birinci amacı ülkeyi İngiliz hâkimiyetinden kurtarmaktı⁵². İşte bu siyasi ortamda Mısır’da Şubat 1924’te yapılan seçimlerde Zağlul Paşa taraftarları % 90 çoğunluğu elde etmişlerdi⁵³. Çoğunluğu elde eden Zağlul Paşa yeni Mısır kabinesini kurmayı kabul etti. Kabineyi kuran Zağlul Paşa’nın, Mısır ve Sudan’ın tam istiklalini kabul eden programı, Kral tarafından onaylandı. Ayrıca Paşa krala gönderdiği mektupta, milletin Mısır ve Sudan’ın gerçek bağımsızlığı hususunda ittifak hâlinde olduğunun seçimler sonucunda ortaya çıktığını ifade etmişti. Zağlul Paşa kabinede başvekil ve dâhiliye nazırı idi. Ayan meclisi seçimlerinde de Zağlul Paşa taraftarları 71 üyelikten 57’sini kazanmıştı. Kral ise hükûmetin Mısır ve Sudan’ın⁵⁴ istiklali için ortaya koyduğu millî emellerinin gerçekleşmesi için İngiltere ile müzakerelere hazır olduğunu belirtmişti⁵⁵. Bu arada Zağlul Paşa’ya Mısırlı bir öğrenci tarafından suikast düzenlenmişti.

⁵⁰ *İstikbal* (31 Teşrin-i Evvel 1339- 31 Ekim 1923), Sayı: 1052.

⁵¹ *İstikbal* (2 Ağustos 1339- 2 Ağustos 1923), Sayı: 977.

⁵² *İstikbal* (2 Ağustos 1339- 2 Ağustos 1923), Sayı: 977.

⁵³ Bakıldığında Vafî’ın seçimlerde çoğunluğu elde edeceği açık surette ortadaydı. “Mısır’da Zıt Cereyanlar-I”, *Ayın Tarihi*, XXIII/VIII, s. 1012.

⁵⁴ Sudan, Ekvator ile Mısır’ın güney sınırlarının arasında geniş bir bölge ile doğuda Habeşistan ve Kızıl Deniz’den batıda sınırı belirsiz bir alanı kapsamaktaydı. John Eliot Bowen, “The Conflict of East and West in Egypt III”, *Political Science Quarterly*, vol: 1, no: 4 (December 1886, pp. 636.

⁵⁵ *İstikbal* (16 Kanun-u Sani 1340- 16 Ocak 1924), Sayı: 1105; *İstikbal* (31 Kanun-u Sani 1340- 31 Ocak 1924), Sayı: 1114; *İstikbal* (1 Şubat 1340- 1 Şubat 1924), Sayı: 1115; *İstikbal* (3 Şubat 1340- 3 Şubat 1924), Sayı: 1116; *İstikbal* (28 Şubat 1340- 28 Şubat 1924), Sayı: 1129; *İstikbal* (18 Mart 1340- 18 Mart 1924), Sayı: 1145. Sudan meselesinden doğan buhran ve Mısır başbakanı Nesim Paşa’nın istifasından sonra Mısır Eyaleti temsilcileri Kahire’de toplanarak şu kararları almıştı; Sudan ve Mısır’ın “bir kül olduğu” kanun-i esasiye eklenmelidir. İngilizlerin Mısır’da hapsedilmiş veya sürmüştüğü Mısır ileri gelenleri serbest bırakılmadıkça kurulacak herhangi bir hükûmete millet muhalefet edecektir. İngilizlerin Sudan meselesinden dolayı sultan ve nazırları sınırlandırmaları şiddetle protesto edilecektir. Zağlul Paşa ve arkadaşlarına “hürmetle tabi olunacaktır”. *İstikbal* (22 Şubat 1339- 22 Şubat 1923), Sayı: 848; Zağlul Paşa, Lord Parmoor’un, “İngiltere’nin Sudan’ı asla terk etmeyeceği” mealindeki beyanatının Mısır’da kötü bir tesir bıraktığını söylemişti. Halk, Sudan’ın Mısır’a iadesi için gösteriler düzenlemişti. Ayan meclisi de Sudan’da İngilizlerin hareketini protesto eden bir takrir kabul etmişti. *İstikbal* (30 Haziran 1340- 30 Haziran 1924), Sayı: 1223. İngiltere, iddiaya göre bazı aşiretlerin isteklerini ileri sürerek Sudan’ı İngiltere’ye ilhak etmek istemektedir. Lord Allenby Hartum’da, İngiltere’nin Sudan’dan vazgeçmeyeceğini ve Mısır’ın Sudan’da tahakkümüne izin vermeyeceğini söylemişti. Nil’in kaynağı ve havzaları Sudan’da bulunduğundan Mısırlılar kanun-i esasi komisyonuna müracaat ederek Sudan’ın Mısır arazisinden addedilmesi ve Mısır parlamentosuna katılması gereğini ifade etmişlerdi. *İstikbal* (18 Haziran 1338- 18 Haziran 1922), Sayı: 637.

Yaralanan Zağlul Paşa iyileşmişti. Zanlı ifadesinde Paşa'yı öldürmek istemediğini, yalnızca onu İngiltere ile müzakere etmekten alıkoymak için korkutmak amacıyla bu saldırıyı gerçekleştirdiğini söylemişti⁵⁶.

Zağlul Paşa iktidarında İngiltere ile Mısır'ın istiklali üzerine görüşmeler devam etmiş ancak bundan bir netice alınmamıştı. Süveys'in güvenliği için İngiltere, Mısır'daki askerlerinin varlığının gerekli olduğunu, Sudan'ın mevcut idare şeklinin değiştirilemeyeceğini söylemiş ve Zağlul Paşa'nın kanalın muhafazasının Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesi teklifini reddetmişti⁵⁷. Bunun yanında Zağlul Paşa kabinede bazı siyasi meselelerden dolayı meydana gelen ihtilaf dolayısıyla krala istifasını sunmuştu. Taraftarları ise istifa dolayısıyla gösteriler yapmışlardı. Fakat Kral ile Paşa'nın yaptığı görüşme sonucu Paşa istifasını geri almıştı⁵⁸.

Mısır'da siyasi ortam bu durumdayken Mısır'ın siyasi anlamda durumunu kötüleştirilecek bir hadise yaşanmıştı. İngiltere'nin Mısır ve Sudan başkumandanı Sir Lee Stack, üç Mısır fedaisinin suikastı ile öldürülmüştü. Mısır Kralı ve Zağlul Paşa millete ve Avrupa'ya yayınladıkları beyannamelerle olaydan dolayı üzüntülerini dile getirmişler ve faillerin yakalanması için milletten yardım talep etmişlerdi. Olay üzerine İngiltere Mısır'a nota vermiş, notaya karşılık Mısır da güvence vererek faillerin cezalandırılacağı cevabını vermişti⁵⁹. Notada İngiltere, cinayetin Mısır Hükûmeti'ni, "âlem-i medeniyetin nazarında müstahkir bıraktığı ve Zağlul Paşa Hükûmeti'nin ecanibin hayatını muhafazaya gayr-ı muktedir veyahut arzusuz bulunduğunu ispat eylediğinden" bahsedilmekteydi⁶⁰. Yüksek komiser Allenby yaptığı açıklamada bu olayın Mısır'ı kanunsuz bir ülke hâline getirdiğini ve böyle menfur bir cinayetin, Mısırlıların küçümseyemeyecekleri derecede cezalandırılması gerektiği fikrinde olduğunu ilan etmişti⁶¹.

Mısır mebusan ve ayan meclisi de 24 Kasım 1924'te Milletler Cemiyeti ile bütün dünya parlamentolarına Sir Lee Stack'ın öldürülmesi dolayısıyla protesto göndermişti. Protesto metninde öncelikle Mısır milletinin hukukuna ve hâkimiyetine yapılan tecavüz karşısında Mısır Mebusan Meclisinin, Mısır ve Mısır ile ayrılmaz bir bütün teşkil eden Sudan'ın istiklaline bağlılığı ilan edilmişti. Cinayet nefretle kınanmış ve suçluların yakalanarak adalete teslim edilmesinde etkili tedbirler alınacağı bildirilmişti. Buna rağmen, İngiliz Hükûmeti emperyalist emelleri doğrultusunda Mısırlılardan intikam almak emeliyle zora başvurmuştu. Bu durum protestoda esfle karşılanmıştı. İngilizler diğer taraftan Sudan'dan Mısır askerlerinin çıkarılması ile yerini Sudan Hükûmeti askerlerinin almasını, Sudan'da İngiliz müstemele şirketleri tarafından ekilen arazinin 300 bin feddandan (Mısır'da yer ölçülerinde kullanılan bir birim) sınırsız bir adede kadar

⁵⁶ Berlin'de Mısırlı öğrenciler bazı tesirler altında olduklarından Mısır'a geldiklerinde karışıklık çıkaran bir unsur olmaktadır. Zağlul Paşa'ya suikast tertip eden öğrenci de Berlin'den gelmişti ve Mısır'da bazı müfrit unsurlarla birlikte hareket eden Berlin'deki Mısırlıların teşvikiyle bu suikast teşebbüsüne giriştiği düşünülmekteydi. *İstikbal* (27 Temmuz 1340- 27 Temmuz 1924), Sayı: 1241.

⁵⁷ *İstikbal* (7 Teşrin-i Evvel 1340- 7 Ekim 1924), Sayı: 1302.

⁵⁸ *İstikbal* (17 Teşrin-i Sani 1340- 17 Kasım 1924), Sayı: 1336.

⁵⁹ Karabekir, age., II, s. 935; *İstikbal* (24 Teşrin-i Sani 1340- 24 Kasım 1924), Sayı: 1341; *İstikbal* (26 Teşrin-i Sani 1340- 26 Kasım 1924), Sayı: 1342.

⁶⁰ "Mısır'da Zıt Cereyanlar-I", *Ayn Tarihi*, XXIII/VIII, s. 1013.

⁶¹ "Mısır-I", *Ayn Tarihi*, XXVIII/XI, s. 1732

çıkarılmasını ve Mısır Hükûmetinin, İngiltere'nin Mısır'da yabancıların menfaatlerine karışmaması yönündeki muhalefetine son vermesini istemişti. Bundan sonra da İskenderiye gümrüklerini işgal etmişti. Bu tecavüzlerin katil hadisesi ile hiçbir ilişkisi olamayacağı belirtilerek yapılanlar en şiddetli bir şekilde protesto edilmişti. Sonunda Mısır'ın istiklalden başka bir şey istemediği belirtilerek bu zulme karşı müdahale etmesi için Milletler Cemiyeti göreve çağırılmıştı⁶².

Sudan'da ise askerler isyan ederek askerî hastaneye saldırmış, iki İngiliz ile iki Fransız'ı öldürmüş, bir İtalyan avukat Hartum'da katledilmişti. Buna mukabil İngiliz askerleri de karşılık vererek birçok Sudanlıyı katletmişti. İngilizler milliyetçi ileri gelenlerden Abdurrahman Fehmi ve Zağlul Paşa'ya Londra'da refakat eden meşhur Kıpti Mafranid'i(?) yataklarında iken tutuklayıp bilinmeyen bir yere sürmüştü. Mısır kabinesinden üç kişi de bu tutuklama üzerine istifa etmişlerdi⁶³.

Sonuçta Mısır Hükûmeti İngiltere'nin bütün taleplerini kabul etmiş ve Mareşal Allenby ile Sudan başvekili Ziver Paşa arasında yapılan bütün görüşmeler İngiltere'nin isteklerini yerine getirme yönünde sonuçlanmıştı. Son Mısır kitaları da Sudan'ı terk etmiş böylece Hartum ve Kahire'de düzen sağlanmıştı. Bütün İngiliz taleplerinin Mısır hükûmetince kabulünden sonra İngiltere ile Mısır arasında şu dört meseleden başka bir sorun kalmamıştı. Bunlar Sudan'ın geleceği, Mısır'da yabancıların çıkarlarının korunması, Süveyş Kanalı'ndaki trafiğin kontrolü ve Mısır'ın bir yabancı saldırısına maruz kalması durumunda Mısır'ı müdafaa meselesiydi. Zağlul Paşa öğretmenlerden oluşan bir heyeti kabul ederek onlara bütün milletin hukukunu koruyacağını milletin bilmesini, memleketin hürriyet ve hukukunu geri almak için bütün milletin bir bütün olarak kalacağından ümitli olduğunu söylemişti⁶⁴.

Mısır'daki siyasi belirsizlik ortamında hükûmet mebusan meclisini feshetmeye karar vermişti⁶⁵. Yeni yapılan seçimlerde alınan kısmi sonuçlara göre 61 mebustan 27'si

⁶² TBMM ZC, Devre II, c. X, s. 413-414.

⁶³ İstikbal (1 Kanun-u Evvel 1340- 1 Aralık 1924), Sayı: 1346. 27 Kasım gecesi başlayan Hartum ihtilali mitralyözlü iki Sudan taburu 12 İngiliz bölüğü ile karşılaşmıştı. İngilizler Sudan askerlerine nasihat etmişlerse de Sudanlılar İngilizleri tanımamışlardı. Bunun üzerine Sudan askerlerinin üzerine ateş açılmış, sığındıkları hastane bombardıman edilerek askerler teslim olmuşlardı. İngiliz müstemleke nazırı Mısır'daki karışıklığa son vermek için üç seneden beri gösterilen sabra son verildiğini ve Mısır'da İngiliz hukukunu gerçekleştirecek şiddetli tedbirlerin alınacağını söylemişti. Mısır kuvvetleri İngiltere'nin isteği üzerine Sudan'ı tahliye etmeye başlamışlardı. Mısır milliyetçilerinin İngiltere'nin Mısır yüksek komiseri Lord Allenby'ye suikast düzenleyeceğini düşündürecek deliller elde edildiğinden alınacak tedbirler güçlendirilmişti. *İstikbal* (2 Kanun-u Evvel 1340- 2 Aralık 1924), Sayı: 1347; *İstikbal* (3 Kanun-u Evvel 1340- 3 Aralık 1924), Sayı: 1348. Başvekil Ziver Paşa yeni Sudan valisinin beyannamesine verdiği cevapta, Mısır birliklerinin Sudan'dan çıkarılarak burada ayrı savunma kuvvetleri oluşturulmasını protesto ile Mısır ve Sudan'ın bağının kesilemeyeceğini söylüyordu. *İstikbal* (2 Şubat 1341- 2 Şubat 1925), Sayı: 1393; *Yeni Yol* (29 Kanun-u Sani 1341- 29 Ocak 1925), Sayı: 61-161. 4 Şubatta Trablus sınırına giden trende tutuklanan Mısırlı öğrenci, serdarın öldürülmesinde dahil olduğunu itiraf etmiş ve kardeşi de dâhil olmak üzere birçok ismi ifşa etmişti. *İstikbal* (15 Şubat 1341- 15 Şubat 1925), Sayı: 1403. Serdarın katlinden cezası müebbet küreğe çevrilenden geri kalanı idam edilmişti. *Yeni Yol* (27 Ağustos 1341- 27 Ağustos 1925), Sayı: 211-311.

⁶⁴ *İstikbal* (6 Kanun-u Evvel 1340- 6 Aralık 1924), Sayı: 1350; *İstikbal* (7 Kanun-u Evvel 1340- 7 Aralık 1924), Sayı: 1351; *İstikbal* (4 Kanun-u Evvel 1340- 4 Aralık 1924), Sayı: 1349.

⁶⁵ *İstikbal* (25 Kanun-u Evvel 1340- 25 Aralık 1924), Sayı: 1365.

Zağlul Paşa taraftarı olup diğerleri müstakil ve liberal fırkaya dâhildiler. Zağlul Paşa büyük bir çoğunlukla seçilmişse de taraftarlarından birçoğu seçilememiştir⁶⁶.

“Zağulist Hareket” bütün manasıyla İngilizlere karşı millî bir kıyam hareketiydi. Hareket, Türkiye ve pan-islamizm ile alakasız olmakla beraber Müslüman ile Kıptiyi, çiftçi ile şehirliyi, münevver ile cahili, memur ile sokaktaki adamı, kadın ile erkeği bir araya getirmişti. Hıristiyan azınlık ile Müslüman çoğunluğu bu harekette bir araya getiren unsur, Hıristiyan azınlığın şarkın uyanışını ve bu uyanıştaki esaslı kuvveti idrak etmiş olmasıydı. İki taraf da kaderlerini birleştirerek anlaşmazlıklarını “ailece” halletmiş, yabancı nüfuzun Mısır’da kökleşmesine izin vermemenin daha iyi olacağı gerçeğini anlamışlardı. Bunun yanında “İngiliz’in sözü senet gibi sağlamdır” kanaatinde olan Mısırlıların üzerinde açık bir güvensizlik meydana getirmesi de milliyetçi ittifakta etkili olmuştu⁶⁷.

2. Mısırlıların Anadolu’daki Millî Mücadele’ye Maddî ve Manevî Destekleri

Mısır gazeteleri fitır sadakalarının Anadolu’da Millî Mücadele’de şehit düşenlerin çocuklarına verilmesi hakkında yayın yapmaktaydı. El-Ahbar gazetesinin yazdığına göre Mısır Müslümanları bu kampanyaya büyük bir istekle katılmaktaydı⁶⁸. Farklı zamanlarda Mısırlıların Anadolu mücahitleri için topladıkları yardımlar 1 milyon, 32 bin İngiliz lirası ile Paris’te bulunan Mısır prenseslerinden İffet Hanım’ın şehit çocuklarına ve ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği 2424 liralık bir çek idi⁶⁹. Bunun yanında Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti Anadolu gazilerine yardım olmak üzere 32 sandıkta 10.450 parçadan oluşan sıhhi malzeme göndermişti⁷⁰. Yapılan diğer yardımlara baktığımızda; Hz. Peygamber’in doğum gününde Mısır’da zenginler aralarında düzenledikleri ziyafetleri 1921 senesi için ertelemişlerdi. Hizbu’l-Vatani Cemiyeti’nin teşebbüsüyle de ziyafetlerde yapılacak masrafların Anadolu’daki ihtiyaç sahiplerine gönderilmesi kararlaştırılmıştı⁷¹. Kahire’de çıkan Vadiyü’l-Leyl gazetesi Mısırlıları Anadolu felaketzedelerine yardıma çağıran bir makale yayınlamış, ayrıca kendi teşebbüsüyle yardım toplamaya başlamıştı⁷². Yine Mısır’da Anadolu’da muhtaçlara yardım toplamak üzere Ömer Tosun, Prens Aziz Hüsnü, Mehmet Abdülhalik paşalarla, Doktor Abdüsselam Hindi ve Hanefi Naci beylerden oluşan bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyonda Mısır’ın ileri gelenlerinden pek çok kimse de bulunmaktaydı⁷³. Kahire’de Hilal-i Ahmer’e yardım etmek üzere Prens Ömer Tosun Paşa’nın eşi Prens Behice Hanım’ın himayeleri ve Prens Azize Hüsnü Hanım’ın başkanlığında bir heyet oluşturularak Hilal-i Ahmer namına yardım toplanmaya başlanmıştı⁷⁴. Mısırlıların Hilal-i Ahmer için topladıkları para miktarı Mayıs 1922 itibarıyla 20.770 Mısır lirasına ulaşmıştı.

⁶⁶ *İstikbal* (16 Mart 1341- 16 Mart 1925), Sayı: 1425.

⁶⁷ “Mısır’ın Hürriyeti İçin Muteveffa Zağlul Paşa’nın Mücadelesi”, *Aynı Tarihi*, XLV/XV, s. 2747.

⁶⁸ *İstikbal* (19 Mayıs 1338- 19 Mayıs 1922), Sayı: 615; *İstikbal* (16 Mayıs 1338- 16 Mayıs 1922), Sayı: 612.

⁶⁹ *İstikbal* (2 Kanun-u Sani 1338- 2 Ocak 1922) Sayı: 501; *İstikbal* (29 Teşrin-i Sani 1337- 29 Kasım 1921), Sayı: 468; *İstikbal* (25 Temmuz 1337- 25 Temmuz 1921), Sayı: 362.

⁷⁰ *İstikbal* (22 Kanun-u Evvel 1337- 22 Aralık 1921), Sayı: 488.

⁷¹ *İstikbal* (21 Teşrin-i Sani 1337- 21 Kasım 1921), Sayı: 461.

⁷² *İstikbal* (4 Eylül 1337- 4 Eylül 1921), Sayı: 394.

⁷³ *İstikbal* (28 Ağustos 1337- 28 Ağustos 1921), Sayı: 388.

⁷⁴ *İstikbal* (27 Mayıs 1337- 27 Mayıs 1921), Sayı: 314.

Yine Mısırlılar, Millî Mücadele gazileri adına İstanbul Hilal-i Ahmeri'ne 38.770 lira göndermişlerdir⁷⁵. Ayrıca 1922 senesi kurbanlarının sekizde bir bedelleri Anadolu'ya bırakılmıştı⁷⁶.

Mısırlılar, Millî Mücadele'nin başarılarıyla da büyük sevinç ve mutluluk duymaktaydı. Zira Sakarya Zaferi Mısır'da büyük sevinç gösterileriyle kutlanmıştı⁷⁷. Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması da sevinçle karşılanmıştı⁷⁸. Yine Millî Mücadele'yi büyük bir heyecan ve alaka ile takip etmekte olan Mısırlılar, Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğraflarını açıktan açığa satmağa başlamışlardı. İngilizler ise Mısır'da bu fotoğrafların alenen satılmasını yasaklamışlar ve satanlar hakkında şiddetli takibat yürütmeye başlamışlardı⁷⁹. Bunun yanında Mısır'ın ileri gelen ailelerine mensup hanımlar toplanarak Büyük Taarruz zaferi dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik etmişler, bu zafer gününün şark ve İslam dünyası için bayram günü kabul edilmesini kararlaştırmışlardı⁸⁰. Mustafa Kemal Paşa ise 7 Temmuz 1922'de verdiği demeçte; "Türkiye'nin giriştiği kurtuluş savaşıyla doğuda ezilen ulusların davasını da desteklemiş" olduğundan bahsetmişti⁸¹.

Mısırlıların Türklere olan muhabbet ve sevgilerinin bir göstergesi de Mısır uleması, din adamları, tüccarları, işçi grupları, avukatlar vs. tarafından İngiliz başvekili ile basınına gönderilen telgraftır. Telgrafta İngiliz Hükûmetinin şark dünyasına ve Türkiye'ye karşı düşmanca davranışları protesto edilerek İslam dünyasının rencide edilmemesi istenmişti⁸². Diğer taraftan Mısırlıların taleplerini iletmek üzere Lozan'a giden heyet üyelerinden bir kısmı Ankara'ya uğramıştı. Bunun sebebi Mısır ile Türkiye arasındaki kardeşlik ilişkilerini güçlendirmektir. Mısır halkı hilafetin büyük ve müstakil bir milletin elinde bulunmasını istiyor, İslam âleminde ise en büyük ve güçlü müstakil milletin Türk milleti ve TBMM Hükûmeti olduğunu kabul ediyordu⁸³.

3. Mısır Milliyetçilerinin Bağımsızlık Mücadelelerinde Türk Hükûmetinden Yardım Talepleri

Mısırlılar, Türk Millî Mücadelesini yukarıda da değinildiği gibi yakından takip etmiş ve bu mücadeleye maddi ve manevi birçok yardımda bulunmuştu. Yüzyıllarca Osmanlı İmparatorlu çatısı altında yaşamış Mısır, İngilizlerin bölgeye gelmesiyle Osmanlı'dan koparılıp ve İngiliz boyunduruğu altına alınmıştı. Mısırlılar Türklerle olan dinî, siyasi, geleneksel rabitaları dolayısıyla bağımsızlık mücadelelerinde Türklere çok

⁷⁵ *İstikbal* (8 Teşrin-i Evvel 1338- 8 Ekim 1922), Sayı: 730; *İstikbal* (26 Mayıs 1338- 26 Mayıs 1922), Sayı: 621.

⁷⁶ *İstikbal* (17 Temmuz 1338- 17 Temmuz 1922), Sayı: 662.

⁷⁷ *İstikbal* (15 Teşrin-i Evvel 1337- 15 Ekim 1921), Sayı: 425.

⁷⁸ *İstikbal* (21 Teşrin-i Sani 1337- 21 Kasım 1921), Sayı: 461.

⁷⁹ *İstikbal* (6 Temmuz 1337- 6 Temmuz 1921), Sayı: 346.

⁸⁰ *İstikbal* (10 Teşrin-i Evvel 1338- 10 Ekim 1922), Sayı: 522.

⁸¹ İsmail Soysal, "Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK, Ankara 1999, s. 515.

⁸² *İstikbal* (30 Teşrin-i Sani 1338- 30 Kasım 1922), Sayı: 776.

⁸³ *İstikbal* (31 Kanun-u Sani 1338- 31 Ocak 1922), Sayı: 522. Türkiye'deki hilafetin kaldırılması Mısır'da dinî çevrelerce hoş karşılanmamış, ancak Mısır'ın aydın kesimi tarafından memnuniyetle karşılık bulunmuştu. Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, ATAM, Ankara 1997, s. 91.

şey beklemişlerdi. Bu beklentileri gerçekleştirebilmek için Mısırlıların Türkiye'deki faaliyetlerine baktığımızda şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır;

Genellikle Türk Hükümeti Türkiye'deki çeşitli Mısırlıların faaliyetlerine olumsuz bir nazarla bakma eğiliminde gözüküyordu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, iş yoğunluğu nedeniyle Genç Mısırlılar Cemiyeti tarafından meydana getirilen bir delegasyonun resmî görüşme talebini kabul edemedi. Diğer taraftan İstanbul'a gelmiş olan birçok saygın Mısırlıdan, hilafetin yeniden ihyası kapsamında gizli iş çevirdiklerinden dolayı güçlü bir şekilde şüphe edilmekteydi ve genellikle gizli polis Mısır'dan gelenlerin hareketlerine çok büyük bir dikkat göstermekteydi. Nitekim 1924 Ağustosunun ikinci yarısında iki Mısırlı, Dr. Vasıf Atıf (Mısır ordusunun eski bir teğmeni) ve Hayreddin Nedim İstanbul'da tutuklandı. Sorgularında, eski Hıdiv Abbas Hilmi'nin dönüşünü bekleme amacıyla İstanbul'a geldiklerini itiraf ettikleri söyleniyordu. Bu kişiler, Hıdiv'in faaliyetlerinin Mısır'ın çıkarlarına zararlı olduğu gerekçesiyle ona suikast yapmayı planlamışlardı⁸⁴.

Eylül 1924'te Şeyh Abdülkadir, Fahreddin Bey, Assamedin Bey ve Omar Bey adında dört Mısırlı, Mısır'dan İstanbul'a Beşiktaş Şeyh Zafer Tekkesi şeyhi Şeyh İbrahim ve kardeşi Şeyh Hasan'ın misafirleri olarak geldiler. Gelmeleriyle bu dört Mısırlı, Enver Paşa'nın babası Hacı Ahmet Paşa, Binbaşı Cami Bey ve iki kurmay subay Albay Mustafa Bey ve Yüzbaşı Ömer el-Faruk ile temasa geçtiler. Onlara ziyaretlerinin amacının, Sudan'daki karışıklıkların organizasyonu için provakatif eylemler yapabilecek kişiler elde etmek olduğunu söylediler. Bu Mısırlıların hareketlerini büyük bir dikkatle izleyen Türk gizli polisi, görevlerinin sadece Sudan için çete liderleri, enerjik subaylar ve kabiliyetli askerler sağlamak değil, aynı zamanda bu ülkede kullanmak üzere silah ve cephane satın almak için görüşmeler yapmak olduğunu ortaya çıkarmıştı. Kendilerini Binbaşı Cami ve Albay Mustafa'ya İhtiyat Subayları Birliği yöneticileri olarak tanıtan bu Mısırlılar ile birçok subaya aylık bir ödeme yapmak üzere anlaşma yapılmıştı. Mısırlılar üstelik gerekli silah ve cephaneyi Rus Bolşeviklerle olan bağlantıları kanalıyla elde edebileceklerini iddia etmiştiler. İlk aşamada silah ve cephanelerin başta Silifke olmak üzere Anadolu'nun güney sahillerine nakledilmesi tasarlandı. Ondan sonra Anadolu ile Mısır arasında kereste ticaretinde düzenli olarak işleyen küçük yelkenliler içerisinde Mısır'a gönderilmesi düşünüldü⁸⁵.

Türk Hükümetinin gizli polis vasıtasıyla yakından takip ettiği Bolşeviklerle İhtiyat Subayları Birliği arasında silah yönünden böyle bir trafiğe göz yumması, silahlar Sudan için ayrılmış olmasına rağmen, muhtemel gözüküyordu. Diğer taraftan önemli bir Mısırlı politikacı olarak tanımlanan Şerif Kerametullah, Sudan'ın ihtilalci kuruluşları için peşin para karşılığında Türkiye'den silah ve cephane satın alma müzakereleri yürütme görevi ile Ankara'ya gelmişti. O, Türk yetkililerin Türkiye'nin düşmanlarının en kötüsü olan İngilizlerin boyunduruğu altında fakir Sudanlı kardeşlerinin inlemelerine ve onların kaderlerine kayıtsız kalmalarından şikâyet ediyordu. Bunun yanında Kerametullah Türkleri, anlaşamadığı takdirde silahlar için İtalyanlara başvurmakla tehdit etti. Resmî çevrelerdeki genel kanı, Ankara'nın onun tekliflerini geri çevireceği yönündeydi. Yine

⁸⁴ The National Archives (TNA), *AIR*, 23/400 (23.09.1924).

⁸⁵ TNA, *AIR*, 23/400 (23.09.1924).

Mısırlı bir temsilci Abdulhalim Beyalı Bey, silah satın alınmasına yönelik muhtemel görüşmeler yapmak üzere Ankara'da bulunuyordu⁸⁶.

Mısırlıların Türkiye'deki faaliyetlerinden en önemlisi ise belki de Adana'da sahte Mustafa Kemal Paşa imzalı Fransızca ve Arapça basılan bildirilerin dağıtılmasıydı. Bu organizasyon muhtemelen Mısırlılar tarafından oluşturulmuş, Rus komünistler tarafından desteklenmişti. Mustafa Kemal Paşa'ya atfen sahte olarak büyük miktarda basılan bildirilerde Mustafa Kemal Paşa, Mısırlıların ve Sudanlıların cesaretini övüyor, onların gençlerini Büyük Britanya'ya karşı cesaretle ve sabırla karşı koymak için yüreklendiriyordu. Paşa, mütareke süresince Türklerin ortaya koyduğu direniş örneğini gösteriyor, zafer sırrı olarak İngiliz komutanların öldürülmesini ve aktif ayaklanmanın sürdürülmesine işaret ediyordu. Bildirilerin basılmasını sağlayan, Esad Abdurrahim adında, ekonomik olarak geniş imkânlarla sahip olan bir Mısırlıydı. Adana'da iken bu Mısırlı, Murat Palas otelde kaldı. Otelin sahibi Nurettin ve onun sekreteri Beşir ona bu işte yardım etmişti. Mümkün olduğunca çok kopya basılmıştı ve kutular içerisinde paketlenmişti. Bildiriler ilk aşamada Halep'e, buradan Mısır'a gönderilmek üzere yükleme için İskenderun'a gönderilmişti. Nurettin bu işten kazandığı parayı harcamak için İstanbul'a geldi. Ancak 7 Aralık'ta 1924 tutuklandı⁸⁷.

Bu arada Türk polisi tüm Mısırlıları yakın gözetim altında tutma talimatı almıştı. Mısırlı milliyetçiler, Türkiye'deki İngiliz memurlara suikast yaparak Ankara'yı zorlamak için girişimde bulunmayı düşünüyorlardı. Bunun için Suriyelilerin kullanılması teklif edilmişti. Bu işin içerisinde adı geçenler Abdurrahman isminde bir Mısırlı, İskender olarak bilinen bir Suriyeli, Lübnan'ın yerlilerinden bir kimse ve Melhame ailesinin bir üyesiydi⁸⁸.

Türkiye'deki Mısırlı propagandacılar arasında yer alan Tevfik (ünlü bir şair olarak tanınır)⁸⁹ İstanbul'dan Ankara'ya 6 Aralık 1924'te Mustafa Kemal'e bir şiir sunmak amacıyla gelmişti. Şiir Mısır halkının Mustafa Kemal'e yalvarma temalıydı. Öyle ki Mısır halkı, dünyanın İngiliz emperyalizminden çektiği bir dönemde Mustafa Kemal'e İslam dünyasının biricik kurtarıcısı olarak bakıyordu⁹⁰. Yine Ezher Camii eski vekili Şeyh Ahmed Şakir, büyük küçük İslam devletlerinin ve özellikle de İslam dünyasının lideri olan Türkiye ile bağlarını güçlendirmesi gerektiğini söylemişti⁹¹.

Mısırlılar Türkiye'de çeşitli kimselerle irtibat hâlindeydi. Bunlardan birisi de Hilal-i Ahmer icra kurulu üyesi ve Türk masonlarının büyük ustası Dr. Mehmet Ali Bey idi. Mehmet Ali Bey, Beyoğlu'nda Vefa adında bir mason locasına sık sık giden Mısırlıları, 22 Ocak 1925'te Pera Palas Otel'de yapılan büyük mason balosu vesilesiyle bir araya getirmeyi düşünmüştü. Baloda Genç Mısırlılar Cemiyeti'nin Habib Nafiz adında Mısır İttihat Partisi üyesi Mısırlı bir gazeteci ve politikacısı ile onunla işbirliği içerisinde I. Dünya Savaşı'nda Dışişleri Bakanlığı basın bürosunda çalışan, şimdi ise eski hıdivin bankasında bulunan Celal adında bir Türk genci tanıştırlacaktı. Diğer taraftan İstanbul gizli polisi Habib Nafiz ile temas hâlinde olan ve Genç Mısırlılar Cemiyeti üyeleri olduğundan

⁸⁶ TNA, AIR, 23/400 (23.09.1924).

⁸⁷ TNA, AIR, 23/400 (09.12.1924).

⁸⁸ TNA, AIR, 23/400 (09.12.1924).

⁸⁹ Raporlarda ünlü bir şair olarak tanımlanan Tevfik, Neyzen Tevfik olsa gerektir. Ç.n.

⁹⁰ TNA, AIR, 23/400 (09.12.1924).

⁹¹ *İstikbal* (11 Temmuz 1339- 11 Temmuz 1923), Sayı: 963.

şüphelenilen kimseleri gözetim altında tutuyordu. Ancak Habib Nafiz, Türk masonlarının protestolarına rağmen Ankara'dan alınan talimatlar doğrultusunda İstanbul polisi tarafından sınır dışı edilecekti. Bunun yanında Rasih Hoca adında biri de Ankara'da "el-Bass" (New Pro-Egyptian Paper) adında yeni bir gazete yayını hakkında resmi onay almak için büyük çaba harcıyordu. Fakat İç İşleri Bakanı Cemil Bey, İstanbul'daki basın bürosuna gazetenin yayını yasaklayan bir telgraf çekmişti⁹².

Mahmut Şekib Bey ve Celeleddin Bey adında iki Mısırlı ihtilalcinin verdiği bilgilere göre Türkiye'nin Sovyet Rusya misyonu başı Vasil Vasilyeviç, İngiliz kontrolü altındaki ülkelerde kışkırtmalara karışmıştı. Nitekim Vasilyeviç, 18 Mart 1925'te İstanbul'a gelişle birlikte Mahmut Şekib ve Celeleddin beylerle temas kurmuştu. Vasilyeviç, İstanbul polisinden ikamet izni alacağını umarken, Ankara Emniyeti'nden, kendisinin ve arkadaşlarının hemen Türkiye'den çıkarılması gerektiği üzerine alınan emirle şaşırılmıştı. Çünkü hükûmet, yıkıcı hareketleri organize etmek amacıyla Türkiye'ye gelmiş olan ve bir ülkenin resmî kimselerine karşı fesat çıkarma teşebbüslerinde bulunma faaliyetlerini öğrenmişti. Üstelik bu dönemde Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler dostluk içerisinde devam etmekteydi⁹³.

Mahmut Şekib ve Celeleddin Beyler Hizbu'l-Vatani Cemiyeti tarafından Ankara'ya Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla görüşme beklentisi içerisinde gelmişlerdi. Fakat İç İşleri Bakanı Cemil Bey tarafından kabul edildiler. Onlar bakandan Türkiye'nin korumasını ve planlarının gerçekleştirilmesinde desteği hususunda komitelerinin arzusunu yeniden ileterek, özellikle İtalya'ya gerekli silah ve savaş gereçlerini tedarik etmede baskı yapılması için Türk Hükûmeti'nin yardımını istediler. Cemil Bey onların söylediklerini dinledikten sonra görüşmenin sonuçlarını İsmet ve Mustafa Kemal Paşalara bildirdi. Ardından bu iki Mısırlı temsilciye şunları söyledi; Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar, içtenlikle Mısır'ın tam bağımsızlığını kazanmasını arzu etmektedirler ve Mısırlı yurtseverlere ve onların kendilerini ciddi bir şekilde bu bağımsızlığı gerçekleştirmeye adanmalarına karşı büyük bir saygı duymaktadırlar. Ancak paşalar Mısırlılara açık veya resmî bir yardımda bulunmaktan kaçınmaktadırlar. Bu nedenle Türk Hükûmeti, silah ve savaş gereçleri hususunda İtalyan Hükûmeti ile onların aracısı rolünü dahi üstlenmekten çekinmekteydi⁹⁴.

⁹² El Bass'ın ön yüzünde Mustafa Kemal'in resimleri yer alıyordu. El-Bass, Halk Partisi siyasetinin sadık destekçisi olacaktı. Fakat gazetenin temel var oluş nedeni İngiliz karşıtlığı ile Mısırlı milliyetçilerin çıkarlarının propagandasıydı. Gazetenin uzmanlık alanı ise tüm önemli İslami problemleri içerecekti. Diğer taraftan Genç Mısırlılar Cemiyeti'nin amaçlarına ve şahıslarına yönelik İstanbul gizli polisi tarafından sürekli soruşturma yürütülmekteydi. Cemiyet kendisine resmî bir hüviyet kazandırmak istemiş ancak buna izin verilmemişti. Rasih Hoca gazeteyi, Mısır sermayesinin önemli desteği ile Tevhid-i Efkâr'dan Ömer Rıza Bey'in editörlüğünde (ki Ömer Rıza Bey birkaç Mısır gazetesinin muhabirliğini de yapmaktaydı) çıkaracaktı. Gazetenin arkasında ise Ömer Rıza Bey'in kayınpederi Mehmet Akif (istiklal marşının yazarı- Ersoy, ç.n.) Bey vardı. Mehmet Akif Bey, damadından yeni gazete için hazırlıklar yapmasını ve bunun için gerekli tüm para kaynaklarını sağlama almasını istemişti. Rasih Hoca aynı zamanda İslam dünyasında saygın bir yere sahip olan Profesör Said Haşim Han ile doğu halklarının sorunlarına ilişkin temastaydı. TNA, *AIR*, 23/400 (30.12.1924).

⁹³ 21 Mart sabahı yapılan keşifte Vasilyeviç, misyonun iki adamı ve bir kadınının Mahmut Şekib ve Celeleddin beylerle Beyoğlu'nda bir toplantı yapacakları tespit edilmişti. TNA, *AIR*, 23/400 (23.03.1925).

⁹⁴ Bu Mısırlılar, Hizbu'l-Vatani Cemiyeti tarafından oluşturulan ihtilal komitesi adına hareket ediyorlardı. İleride iktidara gelmeleri durumunda İtalyan desteğini elde etmek için Mısır'ın Sollum şehrini feda etmeye razı

Mahmut Şekib ve Celaleddin Beyler, Dr. Emin Bey ile olan görüşmelerinde Mısır'ın tam bağımsızlığı adına silahlı bir isyan meydana getirmek amacı güden güçlü ve aktif gizli bir cemiyet kurmayı başardıklarını söylemişlerdi. Buna göre operasyonlar Kral Fuad'a suikast ile başlayacak ve silahlı başkaldırmalar peşinden gelecekti. İlk bakışta Kral Fuad'a suikast zorluğu gözükse de, kral tarafından alınan önlemlerin artmasına rağmen, organizasyonun emrinde yeterli miktarda bomba ve bunları kullanacak fedai olduğu için gizli komitenin bunu başaracağına inanılıyordu. Başlangıçta komite bombaları elde etmede büyük zorluklar çekmişti. Bombaları vermeye istekli bir ülke vardı o da İtalya idi. Diğer taraftan bombaların Mısır'a geçirilmesinin hemen hemen imkânsız olduğu anlaşılmıştı. Fakat komite bu problemi İtalyan uzmanları ve teknisyenleri Mısır'a getirerek ve bombaları burada gizlice üreterek çözmüştü. Bomba sorunu halledilmişti ancak Mısır'ın bağımsızlığını sağlayacak olan silahlı ayaklanma için bunun yanında büyük miktarda silah ve cephane gerekiyordu. İtalya ise Mısır ile olan gergin ilişkilerinden dolayı silah ve cephaneyi sağlamaya istekli değildi. Her şeyden önce Mısır'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin yardımına ve desteğine ihtiyacı vardı. Bir kere Türkiye ve Mısır İngiltere'ye karşı bir birlik oluşturduğunda bu birlik İngiltere'nin Mısır'daki pozisyonuna ciddi zarar verebilecekti⁹⁵.

Mustafa Kemal Paşa belirtildiği gibi içtenlikle Mısırlıların iyiliğini istiyor ve onlara şu tavsiyeyi veriyordu; resmî kanallar vasıtasıyla İtalyan Hükümetinden silah ve cephane sağlama yolu, taktiksel olarak sağlıksızdı ve başarısızlığa mahkûmdu. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa Mısırlılara, resmi ve diplomatik kaynaklara başvurmak yerine, ihtiyaçlarını karşılamak için programlarını bütünüyle gizli yöntemlere dönüştürmeleri gerektiğini, eğer isterlerse Türk milliyetçilerinin yöntemlerini kopya edebileceklerini söylemişti. Zira Anadolu'da Millî Mücadele zamanında İtalyan ve Fransız hükümetleri Türk milliyetçilerine karşı düşmanca hareketleri sürdürdükleri bir zamanda İtalyan, Fransız ve hatta İngiliz komisyoncuları, tüccarları ve fabrikatörleri vasıtasıyla yani gayri resmî kimseler aracılığı ile Türk milliyetçileri onların silah ve cephanelerini elde etmeyi başarmıştı. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, Mısırlı vatanseverlere karşı, cömertliğinin bir kanıtı olarak bir liste vermişti. Liste, Türklerin silah ve cephane elde etmede yardımlarını gördükleri İtalyan, Fransız ve İngiliz komisyoncu, tüccar ve fabrikatörlerinin isim ve adreslerini içermekteydi⁹⁶.

olacakları anlaşılmaktaydı. Gizli bir görev üstüne İstanbul'a gelmiş olan Mahmut Şekib ve Celaleddin Beyler İstanbul valisi Dr. Emin Bey ile olan ikinci görüşmelerinde eski Hıdiv Abbas Hilmi'den ekonomik destek aldıklarını söylemişler. Nitekim Abbas Hilmi'nin Mısır'da bir ihtilal için komitenin hazırlıklarıyla bağlantı kurma çerçevesinde kısa zaman içerisinde Türkiye'ye geleceğini umuyorlardı. TNA, *AIR*, 23/400 (23.03.1925); Mısır ile İtalya'nın Libya kolonisi arasında sınır meselesi vardı. Müzakereler önce Roma ile Londra arasında sonra Roma-Kahire arasında altı senden beri sürmekteydi. Müzakereler sona doğru yaklaşmaktaydı. Nitekim Mısır, Cerabub üzerinde İtalyan hâkimiyetini tanımıştı. I. Dünya Savaşı döneminde yapılan gizli anlaşmalar çerçevesinde savaştan sonra İngiltere ile İtalya arasında yapılan müzakereler sonucu varılan anlaşmada Cerabub İtalya'ya geçecek, Mısır da buna karşı sınırını Sollum Körfezi'nin batısına doğru genişletecekti (10 mil). "Mısır", *Ayn Tarihi*, XIV/V, s. 93-94. Diğer taraftan Abbas Hilmi Paşa hakkında Suriye gazeteleri onun Paris'e giderek Mısır tacı için çalışmakta olduğunu yazmaktaydı. Bunu haber alan Mısır hükümeti Hıdivin emval ve akarı hakkında bir emirname yayınlamıştı. Mısır'a dönmemesi için de ayrıca bir karar çıkartmayı kararlaştırmıştı. *İstikbal* (10 Ağustos 1338- 10 Ağustos 1922), Sayı: 680.

⁹⁵ TNA, *AIR*, 23/400 (03.03.1925).

⁹⁶ TNA, *AIR*, 23/400 (06.04.1925).

Türkiye Mısır milliyetçilerine açıktan destek vermemekle birlikte Mısır'da Türk Hükümetinin gizli bir temsilciliğini kurmayı planlamıştı. Bunun için de Jenan Baha Şakir'den faydalanacaktı. Mısır'a doğru yola çıkmadan önce Jenan Baha Şakir son talimatları almak için Ankara'ya çağrıldı. Türk Polisi onun Mısır'a girişini kolaylaştırmak için mümkün olan her türlü düzenlemeyi yaptı ve görünürde ona Nigar Hanım adında ve ebelik mesleğine sahip bir pasaport çıkarıldı. Nigar Hanım adıyla Mısır'a varması üzerine Kazım Akserai adında Mısır ordusunda Türk kökenli bir subay ile irtibata geçecekti⁹⁷. Bunun yanında Türk Hükümeti, keskin zekâlı, enerjik, iyi bir Arapça bilgisine, Arap anlayış ve düşünüşüne sahip Abdülğani Sünni adında birini Lozan'dan sonra, Mısır'da Türk gizli servisinin direktörü olarak atadı. Ona, Ankara'yı sadece Mısır ile ilgili olarak değil Arap meseleleriyle alakalı bilgilendirmek görevi de verilmişti⁹⁸.

Türkiye'deki Mısırlıların hareketlerini son derece yakından takip eden Türk polisi son olarak 9 Mayıs 1925'te yedi Mısırlıyı Mersin limanında pasaportlarının usulsüz olduğu gerekçesiyle tutuklamıştı. Bu Mısırlıların siyasi sığınmacı olduğu iddia edilmişti fakat kendileri, Mısır'da amacı terörizm ve suikast faaliyetleri yapmak üzere organize edilmiş olan gizli bir "İntikam Komitesi" ne bağlı olduklarını itiraf etmiştiler. Bunlar, komite üyelerinden bazılarının, Mısır'da İngiliz yetkililer tarafından son zamanlarda tutuklandığını ve kendilerinin Türkiye'den sığınma elde etmek için kaçmayı planladıklarını söylediler. Ancak Türk Emniyeti ricalara rağmen Mısırlıları sınır dışı etmeyi planlamaktaydı⁹⁹.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken TBMM'de ise Ağaoğlu Ahmet Bey Mısır milletinin hukukunun çiğnediğini, İngilizlerin Türkleri de ezmek istediğini ve bunun için de elinden geleni yaptığını, dünyanın her yerinde olan İngiltere'nin dünya dengelerini bozduğunu ve böylece milletlere tahakküm ettiğini söylüyordu¹⁰⁰. Başvekil Fethi Bey ise Ahmet Bey'in Mısırlıların meclise gelen protestolar hakkındaki söylemlerini onun şahsi hissiyatı olarak değerlendirmişti. İngiltere ile iyi ilişkiler sürdürme niyetinde olan hükümet, Ahmet Bey'in kullandığı söz ve tabirleri tasvip etmediğini beyan etmişti. Ahmet Bey'in, İngilizlerin Fethi (Okyar) ve Şükrü (Kaya) beyleri haksız yere Malta'ya sürmüştüğünü hatırlatması üzerine başvekil, ülkenin ve milletin menfaatleri karşısında şahsi his ve infiale yer olamayacağını belirtmişti. Fethi Bey devamla Türk milletinin Mısırlıların istiklale ve refaha kavuşmasını samimiyetle istediğini fakat diğer taraftan da İngiltere ile ilişkilerini geliştirmeyi ve dostluk çerçevesinde hareket etmeyi arzuladığını ifade etmişti. Zira İngiltere ile Lozan'dan sonra barış tesis edilmiş ve bu barış devam etmekte olduğu hâlde ilişkiler de iyi bir safhaya ulaşmıştı. Buna binaen Fethi Bey ülkenin menfaatinin de bunu gerektirdiğini, Mısır ile İngiltere arasındaki ihtilaflar dolayısıyla hükümetin

⁹⁷ İstanbul Valisi Dr. Emin Bey'e, İç İşleri Bakanı Cemil Bey tarafından Şişli'de oturan Jenan Baha Şakir (ünlü ittihatçı Dr. Bahattin Şakir'in eşi) ile irtibata geçmek için talimat verilmişti. Kocasının misyonunu üstlenmiş olan Bayan Şakir, çeşitli ihtilalcilerle ve özellikle de Berlin'deki Mısırlı ihtilalcilerle irtibat hâlindeydi. Kendisine Kahire ve İskenderiye'de Türk hükümetine bilgi toplama ve Ankara ile Mısırlı ve Sudanlı ihtilalciler arasında irtibat ajanı olarak rol üstlenme görevi teklif edilmişti. Bu görevi kabul ettiği takdirde bizzat Dr. Emin Bey'in kendisi onunla iletişimin güvenliğinden sorumlu olacaktı. TNA, AIR, 23/400 (20.05.1925).

⁹⁸ TNA, AIR, 23/400 (02.12.1924).

⁹⁹ TNA, AIR, 23/400 (20.05.1925).

¹⁰⁰ TBMM ZC, Devre II, c. X, s. 414-415.

değerlendirmede bulunmasına gerek görülmediğini vurgulanmıştı. Üstelik bu meselenin mecliste tartışılmasına dahi gerek görülmemiştir¹⁰¹.

İngiltere ile dostluk içerisinde ilişkiler sürdürülürken ilişkilerin bozulmaması adına Mısır milliyetçilerine karşı kapalı, dolaylı ve pasif bir politika takip edilmekteydi. Ancak bu arada Türkiye-Mısır ilişkileri de yeniden kurulmaya çalışılmaktaydı. Bu kapsamda Mart 1925'ten itibaren Mısır'daki İsveç sefaretince Türk tebaa ve çıkarlarının korunmasına son verilmişti¹⁰². Diğer taraftan Mısır, Türkiye ile siyasi ilişki kurmak için 1925 bütçesine Türkiye'de kurulacak elçilik için tahsisat koymuştu¹⁰³. Böylece Mehmet Hidaye Paşa "fevkalade Murahhas orta elçi" sıfatıyla Mayıs 1925'te Türkiye'ye atanmıştı. Hidaye Paşa'nın Cumhurbaşkanı'na sunduğu imatnamede Mısır Kralı Fuad, Türkiye'nin şerefi ve Türk milletinin refahı için temennide bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa da Kralın saadetini ve Mısır milletinin şeref ve refahını isteyerek, Türklerin Mısırlılara karşı eskiden beri muhabbet duyduğundan, karşılıklı birçok menfaatleri olan iki millet arasındaki dostluk bağlarının iki hükûmet arasında başlamış olan siyasi ilişkileri sağlam bir şekilde geliştireceğinden bahisle karşılık vermişti¹⁰⁴. Bu dönemde Mısır'da İngiliz hâkimiyeti devam ettiği için Mısır, Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirme özgürlüğüne sahip değildi¹⁰⁵. Yine 1924-1926 yılları arasında Mısır'da hilafetin kaldırılmasının tepkileri dinmemiştir¹⁰⁶.

Türkiye Cumhuriyeti, Mısırlılara, batılı ülkelerle iyi ilişkiler geliştirme anlayışı çerçevesinde açıktan destek vermemekle beraber, dolaylı yöntemlerle yardımcı olmaktan geri kalmamıştır. Nitekim bu anlayış ve uygulamayı Mısır başvekiline düzenlenen suikast olayında görmekteyiz. Hidaye Paşa Ağustos 1925'te Türk Dışişleri'ne gönderdiği yazıda Mısır başvekiline düzenlenen suikast çerçevesinde İstanbul Tıp Fakültesi talebesinden Ahmed el-Hay Kübra isminde bir Mısırlının geçici olarak tutuklanmasını istemiştir. Ancak hükûmet bu noktada aceleci davranmamış ve durumun dışişleri hukuk müşavirliğinde yeniden inceleneceğini, buna göre Ahmed el-Hay Kübra'ya ait dosya ile onun suçluluğunu gösteren belgelerin gönderilmesi durumunda meselenin değerlendirileceğini Hidaye Paşa'ya ilettiği¹⁰⁷. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Bey, Mısır Başvekili'ne yapılan suikast teşebbüsünün siyasi mahiyette olacağını ve suçlu olduğu iddia edilen şahsın da talebe olmasının bu düşüncüyü desteklediğinden bahisle el-Hay Kübra'nın iade talebini reddetmişti¹⁰⁸.

Türkiye'nin aynı dönemde Mısır milliyetçilerine karşı takip ettiği politikanın benzerini İtalyanlara karşı mücadele veren Trablusgarplılar için izlediği siyasette görmekteyiz. Buna göre İstanbul Matbuat ve İstihbarat İdaresi tarafından yapılan tahkikatta İtalya Sefareti, İstanbul'da Trablusgarplılardan oluşan bir heyetin faaliyette olduğu kanaatindeydi. Bu heyetin yakın zamanda İngilizlerin Mısır'dan çıkardıkları Halid el-Furkani, binbaşılıktan emekli Muhsin Bey, mülazım Ferhat Bey, Abdüsselam, Mansur

¹⁰¹ TBMM ZC, Devre II, c. X, s. 417-418.

¹⁰² Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.), 134/18 (7 Mart 1341- 7 Mart 1925).

¹⁰³ COA, HR.İM., 131/47 (3 Şubat 1341- 3 Şubat 1925).

¹⁰⁴ *Yeni Yol* (22 Mayıs 1341- 22 Mayıs 1925), Sayı: 133-233.

¹⁰⁵ Ahmet Özgiray, Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı: XI (1996), s. 1-2.

¹⁰⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 543.

¹⁰⁷ COA, HR.İM., 156/4 (25 Ağustos 1341- 25 Ağustos 1925).

¹⁰⁸ COA, HR.İM., 153/4 (1 Teşrin-i Evvel 1341- 1 Ekim 1925).

Şitvan ve daha birkaç kişiden oluştuğu düşünülmekteydi. İtalyanlara göre bunlar Beşiktaş'ta Şeyh Cafer veya Şeyh Zafer Efendi'nin konağında Trablusgarp davası adına yardım için uğraşıyorlar ve bir Türk gazetesinde de propaganda yapıyorlardı. İtalyanlar en çok da Halid el-Furkani'den çekiniyor, Türk Hükûmeti ile bu kimselerin temasta olduklarına, hükûmet tarafından bunlara yardım edildiğine ve ihtiyat zabıtlarını ikna ederek Mısır yolu ile Trablusgarp'a gönderdiklerine inanıyorlardı. Buna göre Mısır'a giden Türk vatandaşlarına karşı çıkarılan zorluklar İtalyanların teşebbüslerine atfedilmekteydi. Böylece İtalyanlar Türk Hükûmetinin Trablusgarp'a fiilen yardım ettiğini teyit edecek belge elde etmeye çalışmaktaydı. Diğer taraftan Şeyh Sunusi'nin Mersin'de ikamet ettirilmesinin, Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı verilen mücadeleyi teşvik, Trablusgarp ile muhabere ve buraya cephaneye gönderilmesi amacına yönelik olduğu iddia edilmekteydi. Bununla beraber Türk Hükûmeti İstanbul'da Trablusgarp davasına bazı kimselerin yardım edip etmediğini araştırmaktaydı¹⁰⁹.

Türkiye'nin Mısır işlerine karışmak istememesi, Atatürk'ün dış politika ilkelerinden, iç işlerine ve ülke bütünlüğüne karışmama anlayışında kendini göstermektedir. Atatürk özellikle de Müslüman ülkelerin iç işlerine karışmamaya özen göstermişti. Nitekim hilafet ile Müslüman ülkelerin iç işlerine karışması için Türkiye üzerinde baskılar kurulmuştu¹¹⁰. Öyle ki Hilafetin kaldırılacağı zamanda, bunun dinî ve siyasi yönden menfaat ve zaruretine ilişkin kanaatte olanlar Atatürk'e halife olmasını teklif etmişlerdi. Diğer taraftan Antalya milletvekili ve bir din bilgini olan Rasih Efendi Atatürk'e, gezdiği Müslüman ülkelerdeki halkların kendisinden halife olmasını isteyen dileklerini iletmışti. Bu bildirim için yetkili İslam heyetleri Rasih Efendi'yi görevlendirmişti. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Müslümanların kendisine olan bağlılık ve sevgilerine teşekkür ederek;

zâtûâliniz din bilginlerindensiniz, halifenin devlet başkanı demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan halkın bana ulaştırdığınız dilek ve tekliflerini ben nasıl kabul edebilirim. Kabul ettim desem bana o halkların başında bulunanlar razı olur mu? Halifenin emir ve yasakları yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler emirlerimi yerine getirebilecekler midir? Durum böyle olunca anlamı ve fonksiyonu olmayan asılsız bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?

diyerek hilafetin "mevhum bir sıfattan" başka bir şey olmadığını söylemişti¹¹¹.

¹⁰⁹ COA, HR.İM., 109/48 (2 Temmuz 1340- 2 Temmuz 1924).

¹¹⁰ İzzettin Doğan, "Atatürk'ün Dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, İstanbul 1986, s. 172-177.

¹¹¹ Kemal Atatürk, *Nuuk*, haz., Zeynep Korkmaz, ATAM, Ankara 2011, s. 575; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY Yayınları, İstanbul 2006, s. 239.

Sonuç

Köklü bir geçmişe sahip Türk-Mısır ilişkileri, Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden kopmasından sonra aradaki geleneksel bağlar dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti döneminde de düşük yoğunluklu olsa da devam etmişti. Mısır üzerinde 19. yüzyıl ile birlikte önce Fransa'nın ardından İngiltere'nin derin ve kalıcı bir nüfuz elde ettikleri görülmektedir. Fakat Mısır'ın Osmanlı'dan ayrılması ve Cihan Harbi sonrası Mısırlılar da artık müstakil bağımsız bir devlet olma yoluna girdiler. İngilizlerin ise buna kolayca müsaade etmeyecekleri kısa zaman içerisinde anlaşılmişti. Mısır savaş sonrası ayaklanmalar, karışıklıklar içerisinde millî mücadelesinden vazgeçmedi. Mısır'ın bu mukavemeti sonunda ona tam olmasa da bir istiklal getirmişti. Mısırlıların istiklal mücadelelerinde Said Zağlul Paşa çok önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Verdiği mücadele ile Mısır'da ve dünyada efsaneleşmişti. Mısır milliyetçileri her ne kadar istiklal yolunda büyük bir gayret gösterse de bu çabalarında dış destek olmadan sonuca gidemeyeceklerinin farkındaydı. Bunun için şark dünyasında emperyalistlere karşı verdiği mücadele ile bu dünyanın takdirini kazanmış ve doğu halklarına örnek olmuş olan Türkler, Mısır milliyetçileri için de kendisinden büyük yardım ve destek beklenen millet olmuştu. Fakat ne var ki dönemin konjonktürü gereği istiklal mücadelesinden yorgun çıkmış yeni Türkiye Cumhuriyeti, İngiltere ile olan barış durumu dolayısıyla gerekli desteği açıktan vermekten kaçınmıştır. Genç cumhuriyet olası herhangi bir olumsuz gelişmeye meydan verme niyetinde değildi. Nitekim Türkiye'nin yönü artık tam anlamıyla batıya yönelmiştir. Mısırlılar ise gerek kurdukları cemiyetlerle gerekse bazı siyasi ve askerî kimseler eliyle Türkiye'de faaliyetten, Türk Hükûmetinin desteğini elde etme çabasından geri kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, önderliği ve bütün İslam dünyasındaki saygın yeri itibarıyla Mısırlıların da en başta büyük ümitler beslediği bir lider olmuştu. Mustafa Kemal Paşa da onların bu teveccühlerine binaen Mısırlılara davalarında yol göstermişti. Diğer taraftan hükûmet, Mısır ve Mısır milliyetçileri ile irtibatını koparmamış, onlara dolaylı yöntemlerle yardımcı olmaktan geri kalmamıştır.

Kaynaklar

Arşiv

The National Archives (İngiltere).
Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (Türkiye).

Gazete ve Dergi

İstikbal, Yeniyol, Ayın Tarihi, TBMM ZC.

Kitap ve Makale

- Akşin, Aptülahat. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir. (tarih yok). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. C. I-II. 12. Baskı. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Atatürk, Kemal. (2011). *Nutuk*. Zeynep Korkmaz (haz.). Ankara: ATAM Yayınları.
- Berkes, Niyazi. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bishku, Michael B. (1986). "The British Press and The Future of Egypt (1919-1922)", *The International History Review*, 8 (4). (November): 604-612.
- Bowen, John Eliot. (1886). "The Conflict of East and West in Egypt III". *Political Science Quarterly*. vol: 1. no: 4 (December): 636-677.
- Carman, Harry J. (1921). "England and the Egyptian Problem". *Political Science Quarterly*. 36 (1). (March 1921): 51-78.
- Doğan, İzzettin. (1986). "Atatürk'ün Dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları: 131-205.
- Fromkin, David. (2018). *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem. (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: ATAM Yayınları.
- Karabekir, Kazım. (2009). *Günlükler (1906-1948)*. C. II. İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları.
- Kutay, Cemal. (1980). *Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar*, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Lutskiy, V. B. (2011). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, (Çev. Turan Keskin), İstanbul: Yordam Kitap.
- Özgiray, Ahmet. (1996). "Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı: XI: 1-7.
- Penfield, Frederic C. (1897). "England's Absorption of Egypt", *The North American Review*, 165 (493). (December): 682-694.
- Soyak, Hasan Rıza. (2006). *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Soysal, İsmail. (1999). "Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yayınları: 515-523.
- Uçarol, Rifat. (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Watson, Charles R. (1911). "Constructive and Disintegrating Forces in the Social and National Life of Egypt". *The Journal of Race Development*. 1 (4) (April): 415-432.

